کورد لە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلامدا (میتۆد و سەرچاوەی زانیاریەکانی) (١٣٢-٦٥٦ک)(750-1258ز)

ID No. 295

(PP 187 - 204)

https://doi.org/10.21271/zjhs.26.6.10

حکیم احمد مام بکر

بەشی مێژوو، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر

hakeem.mambakr@su.edu.krd

تارا محمد خدر

بەشی مێژوو، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر

tara.khdir@su.edu.krd

وەگـــــرتن : 2022/05/09

پەسندکردن : 2022/07/28

بڵاوکردنەوە : 2022/12/25

پوختە

وەک زانـــراوە لەســـەدەی 19ەوە میـــژوو و مێژوونووســـی رێچـــکەی زانســـتیانەی زیـــاتر پەرەی پێـــدراو لە چوارچیـــوەی تەنهـــا گیـــرانەوەی رابـــردوو و کـــۆکردنەوەو کەلەکەکـــردنی زانیـــارییەوە بـــۆ هەلســـەنگاندن و رەخنگـــرتن و شـــیکاریی زانیارەکـــان بە پیودانـــگ و میتـــۆدی تـــویژینەوەی زانســـتیانە و شـــەن وکەوکـــردنی زانیاریەکـــان بەهـــای زانســـتی خـــۆی لەپـــال زانســـتەکانی دیـــکەدا بەدەســـتهێنا. لەپـــاڵ ئەمەشـــدا رۆژهەڵاتناســـی و کـــارو بەرهەمەکـــانی رۆژهەلاتناســـانیش وەک دیـــاردەیەکی دیـــکە زیـــاتر بـــایەخ و گرنگـــی میـــژووی رۆژهەڵات و شارســـتنایەتەکانی رۆژهەلاتی لە لای تـــویژەرانی میژوویـــی و ناوەنـــدە زانســـتی و ئەدەبیەکـــان ســـەلماند، هەلـــبەت رۆژهەڵاتناســـی بەدەر لەو مشـــتومرانەی لەســـەری کـــراوەو دەکرێـــت ســـەبارەت بە پالنەرەکـــان و ئامانجەکـــان لە چالاکیەکـــانی رۆژهەلاتناســـانی بیـــانی و رۆژئـــاوایی کە لە جەمســـەری جیـــاو نـــاکۆکەوە هەلســـەنگاندن و نرخانـــدنی بـــۆ دەکریـــت بەڵام قۆنـــاغ بە قۆنـــاغ کـــایەی رۆژهەلاتناســـی فـــراوانترو دەولەمەنـــدتر دەبـــوو، بەشـــێکی خەرمـــانی ئەو زانیاریـــانەش کە کـــۆدەکرانەوە و تۆمـــار دەکـــران لە لایەن خـــودی رۆژهەلاتناســـەکانەوە لە چوارچێـــوەی ئینســـایکلۆپیدیاکاندا چـــاپ و بـــلاو دەکـــرانەوە، لەوانەش (ئینســـایکلۆپیدیای ئیســـلام) کە ســـەرچاوەیەکی زانیـــاری دەولەمەنـــدمان دەخـــاتە بەردەســـت ســـەبارەت بە مێـــژوو و شارســـتانیەتی گەلانی ئیســـلامی و رۆژهەلاتی، کە پشـــکدارە لە سەربارخســـتنی زانیـــاری و مەعـــریفەی زیـــاتر لەبـــارەی مێـــژووی رۆژهەلات بەگشـــتی و ســـەردەمی ئیســـلامی بەتـــایبەتی، بێگومـــان ئەمەش بەشـــێکی ئەگەرێـــتەوە بـــۆ ئەوەی کە لە ســـەردەمی ئیســـلامیدا بەهـــۆی برەوســـەندنی نووســـینەوەی مێژویـــی و پاراســـتنی زانیاریەکـــان کەرەســـتە و ســـەرچاوەی رەســـەن وتۆمـــاری زانیـــاری ورد و بەپێـــز لەبەردەســـت بـــوون بـــۆ ئەوەی نووســـەرانی رۆژئـــاوایی و تـــوێژەران ســـوودی لـــێ ببیـــنن و بیکەنە بنەماو کەرەستەی خاوی بەردەستیان لە نووسین و ئامادەکردنی ئینساکلۆپیدیای ئیسلامدا.

کلیلی ووشە: ئینسایکلۆیدیا. رۆژهەلاتناسان . میتۆد . ئامانج . رۆژئاوا. سەرچاوە.

پێشەکی:

هەر بـــابەت و دانـــراوەیەک کە تـــویژینەوەو گفتوگـــۆی لەســـەر بکـــرێ لە راســـتیدا گرنگـــی و بـــایەخی ئەو ســـەرچاوەیە دیـــاری دەکـــات جـــا دانراوەکـــان لۆکـــالی و خۆمـــالی بـــن یـــاخود لەلایەن بێگانەکـــان و رۆژهەلاتناســـانەوە دانرابـــێ و گرنگـــی پێـــدرابێت, نەخاســـمە بـــۆمیژوو و رابـــردووی ئـــیمەی کـــورد کە تـــا ئەم ســـەردەمەش وەک پێویســـت ئـــاوری تەواوەتی لەو بەرهەم و نـــووسراوانە نەدراوەتەوە و لە دورەوە بەبـــی گەران و ووردبـــونەوە تەواوەتی لە نـــاوەرۆک و زانیاریەکـــانی چ لە رەهەنـــدی میـ تۆدەوە یـــاخود مەعـــریفە و زانـــین بە ســـەرچاوەی زانیاریەکـــانی ئەو بەرهەمـــانە هەلویســـت و بریـــاری زانســـتی بـــون یـــان بە پـــیچەوانەوە رەخـــنە ي نـــا لـــۆژیکی لێـــدەگرین، لە دوو تـــوێی زۆربەی ئیناســـایکلۆپیدیاکاندا بەســـەرجەم بـــرگەو بەش و بابەتەکانیـــانەوە زانیـــاری فـــرە و هەمەچەشـــن لەبـــارەی زۆریـــک لە گەلان و نەتەوەکـــانەوە خـــر کـــراونەتەوە و تۆمـــار کـــراون کە هەر نووســـەریک بە میـ تۆدیکی جیـــاواز و لە گۆشـــە نیگـــای جیـــاوازەوە پشـــکدارە لە پێکهـــاتەی ئینســـایکلۆپیدیایەکدا، هەلـــبەت ئەمەش بـــۆ ئینســـایکلۆپیدیای ئیســـلامی هەر راســـتە. کەواتە ئینســـایکلۆپیدیاکە بەرهەمێکـــی فـــرە میـ تۆد و فـــرە ســـەرچاوەی هەمەچەشـــنی زانیـــارییە و هەر لەم سۆنگەشـــەوە ئەم تـــوێژینەوە دەخوازیـــت شـــیکاری و بەراوردکـــاری لەســـەر ئەو میـ تۆد و ســـەرچاوەی زانیاریـــانە بکـــات کە لە ئینســـایکلۆپیدیاکەدا لەبـــارەی میـــژووی کـــوردەوە رەچـــاو کـــراون و لەلایەن رۆژهەڵاتناســـانەوە پشـــتیان پێبەســـتراوە. جـــگە لەوشـــیکردنەوەی نـــاوەرۆکی ئینســـایکلۆیدیا لەرووکـــاری دەرەکـــی و نـــاوەکیەوە

کە تیشــکی خــراوەتە ســەر هەروەهــا ئامــانجی نوســنی ئەو بەرهەمە لەگەل لیوردبــونەوە لە ســەرنجەکانی رۆژهەلات دەربـارەی ئەو کتیبە کە لە چەنـد بەرگیـک پیـک هـاتووە.، بەراوردکـردنی راسـتی و دروسـتی بـە کارهینـانی سـە رچـاوە کـان بـۆ کۆکردنە وەی زانیاری کارێکی تری ئەم توێژینەوەیە تا چەند زانستیانە زانیاریەکانی وەرگرتووە..

ئامانجی توێژینەوەکە:

ئەم تـوێژینەوەیە ئامـانجیەتی تیشـک بخـاتە سـەر چەنـد لایەنێکـی گرنگـی ئینسـایکلۆپیدیای ئیسـلام بە تـایبەتی هەلوەسـتە کـردن لەسـەر شـیکردنەوە و میـتۆدی نووسـینەکە و دارشـتنی زانیاریەکـان ، هاوکـات گفتوگـۆش بەوردی لەسـەر سـەرچاوەی زانیاریەکـانی بکـات کە لیـوەی دەقەکـانی زانیاریەکـان هەلهێنجـراون دەربـارەی مێـژووی کـورد لە قۆنـاغی سـەدەکانی ناوەراست .

ناوەرۆکی توێژینەوەکە:

تــوێژینەوەکە دابەشــی ســەر دوو تەوەرەی ســە رەکــی کــراوە، تەوەرەی یەکەم ناســاندنی ئینســایکلۆپیدیاکەو هەلســەنگاندنیک بــۆ دیــدو تیروانینەکــانی رۆژهەلاتناســان چ بە ئەرێنــی یــاخود نەرێنــی لەخــۆ دەگریــت هەروەهــا کۆرنۆلۆژیـای نووسـینەکان و نـۆبەی چاپەکـانی و وەرگیرانـی ئینسـایکلۆپیدیاکە بـۆ زمـانە جیاوازەکـان و میـتۆدی پیـادەکراو لە نووسـینی بابەتەکـانی نـاو کتیـبەکەو ئامانجەکـانی نووسـەران و رۆهەلاتناسـان لە خسـتنەروو و دانـانی بابەتەکانـدا لەهەمـان تەوەردا دەســتی بــۆ بــراوە. لەتەوەرەی دووەمیشــدا تیشــک خــراوەتە ســەر بــابەتی ســەرچاوەی زانیاریەکــانی ئینسـایکلۆپیدیاکە کە پشـتی پـی بەسـتوون سـەبارەت بە میـژووی کـوردی سـەردەمی ناوەراسـت هەر لە سـەرچاوەی گشـتی و بــاوو تــا ســەرچاوەو دانراوەکــانی وڵاتناســان و ئەو ســەرچاوانەی کە تــایبەتن بە دەوڵەتی ئەیــوبی، ســەرچاوە فارســیەکان و نووسین و ئەو وترانەش کە لەسەر زاناو ناودرانی کورد نووسراون.

شیکردنەوەی سەرچاوەکان :

لەگـرنترین ئەو سـەرچاوانەی کە وەک سـەرچاوەی سـەرەکی کەلکـی لێـوەرگیراوە کتیبـی ئینسـایکلۆپیدیای ئیســلامە بەچــاپە ئینگلیـزیەکەی و لەگەل هەنـدی لە و کتێـب و تـوێژینەوانەی لە سـەر رۆژهەلاتناسـی کـراون بەتـایبەتی (المفتریـات واخطـاء دائـرة المعـارف الاسـلامیة . خالـد عبداللـە قاسـم) (المستشـرقین حـول العقوبـات فـی دائـرة المعـارف الاسـلامیة .عمـر بـن المسـاعد). هەروەهــا بەشـێکی زۆر لەسـەرچاوە رەسـەنەکانی سـەردەمی ئیسـلام کە ئامـاژەی بە میـژووی کـورد لەسـەردەمی ئیسـلامی کردووە.بـۆ نمـونە (الطـبري- ، ابـن الاثیـر : الاصـطخری .ابـن حوقـل . المقدسـی . یـاقوت الحمـوی) و چەنـدانی دیکەش.

1- ناساندن و میتۆدی کتێبی ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام

1-1 پێناسەی ئینسایکلۆپیدیاو تێڕوانینی ڕۆژهەڵاتیەکان لە بارەیەوە

کتێبی (ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام) بەیەکێک لە گرنگترین و بەناوبانگترین بەرهەمەکانی ڕۆژهەڵاتناسان دادەنرێت، کە لەداڕشتنیدا دەیان ڕۆژهەڵاتناس لە پایە جیاوازەکان بەشداریان کردووە ,هەریەکەیان بە ئامانجیکی تایبەت، لە نێو نوسینەکانیشیان زۆر بیروبۆچوونی جیاواز بەدی دەکرێت، هەروەها بەرهەمەکانیشیان زیاتر لە بارەی ئاینەکان و شارستانیەتی ڕۆژهەڵات بووە، گرنگیان بەزانستە ئیسلامیەکان و بابەتە زمانەوانیەکان داوە. (حمید، دت، ٤). هەروەها ڕۆشنبیری ئیسلام لە ڕووی ئاین و شوێن، وڵات و زمان، کەسایەتی ناودار لە چوارچێوەی مێژووی ئیسلام. (سمایلوفشت، ١٩٩٨، ٥٦٧: الموسوعة العربیة الإسلامیة، ١٩٩٩، عدد٢٤،٤٣٧).

ئینسایکلۆپیدیا زۆر پێناسەی بۆ کراوە، بەگرنگترین خوێندنەوەی ڕۆژهەڵاتناسەکانی سەدەی بیستەم دادەنرێت. (الحمید، دت،٤)، چونکە کارێکی تاکەکەسی نەبوو، یاخود تایبەت نەبوو بە شوێنێک یان زمانێک یان نەتەوەیەک بەڵکو کارێکی بە کۆمەڵ بوو.(مساعد، ،2004، ١٤). تەنانەت لە وڵاتانی ئەوروپا کۆنگرەی کۆنگرەی نۆیەم لەلەندەن سالی 1892. (القاسم، ٢٠١٠، ج١، ٥٤؛الحمید،دت،4). پێناسەیەکی تری بۆ کراوە بەوەی بەرهەمێکی بە پێزی ڕاستی زانستیە بۆ زانیاریە ئیسلامییەکان، زیاتر لە نۆ هەزار ماددەی ڕێکخراو یەک بەدوای یەکی پیتی ئەلف و بی لە خۆ دەگرێت. هەر مادەیەکیش لە پەنجا بۆ پەنجا هەزار وشە پێکدێت. بێگومان بە پێی گرنگی لەچوارچێوەی شارستانی ڕۆژهەڵات. (موجز دائیرة المعارف الاسلامي، ١٩٩٨، ج١، ١٤).

ئینسایکلۆپیدیا هەرچەندە کارێکی فراوانە، کەچی ڕۆژهەڵاتناسان کۆتاییان بە نوسینەکانیان لەسەر ڕۆژهەڵات نەهێناوە، بەڵکو لەبنیاتنانی خۆیان لەسەر مێژووی گشتی ئیسلامی و ڕۆژهەڵات بەردەوامە. هەوڵدەدەن مۆزەخانەیەک لە نووسین بۆ مێژووی ئیسلامی دروست بکەن، چەند کۆنگرەیەکی نێودەوڵەتی بۆ پۆلێنکردنی کۆمەڵگای رۆژهەڵات بەگوێرەی نەتەوە و زانیاری گشتی، بەستراوە باسی هونەر لە چوارچێوەی مێژووی جوگرافیای موسڵمانان کراوە.(صالح،٢٠١٠، ٢٤١). تەنانەت نوسینەکانیان لە ئینسکلۆپیدیا وەکو دادگەرێك بەحکومدان لەسەر بنەما گرینگە ئاینەکان پێناسە دەکرێت.(الجندی، 1985، 73-74). هەروەها ڕۆژئاواییەکان لەسەرچاوەکانی خۆیان پێناسەو باسی کارە ڕۆژهەڵاتناسیەکەی خۆیان دەکەن، کارێکە دەربارەی ئیسلام وە بەکورتی پێناسەی سەرجەم چەمك و زاراوە سەرەکیەکان و زانیاری گشتی و مێژووی، دیارترین کەسایەتیەکان بەخوێنەر دەناسێنێت. (GoRDoN, Encyclopedia of Islam, 2003, P12).

لە پێناسەیەکی تردا، ئینسایکلۆپیدیا هەولیکە خوێنەر بە دونیای ئیسلامی دەناسێنێت، لەڕێگەی چەمك و زاراوەی فرەچەشنی دەستەواژە ئیسلامیەکان هەروەها تێروانینی زاناو بیرمەندە ئیسلامیەکانیش دەخاتەڕوو JUAN CAMPO, Encyclopedia OF ISLAM, 2009, PP32-34.

دەتوانین بڵێین ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام نوسین و خوێندنەوەی رۆژهەڵاتناسانە کە وینای کۆمەلگای رۆژهەلاتی و ئیسلامی لە رەوش و سەردەمە جیاوازەکاندا دەکات، بە لەبەرکردنی بەرگێکی زانستی و دەستخستنە ناو شارستانییەک کە چەندین نەتەوە خاوەنی بوون، بەجۆرێک کۆکردنەوەیەکی هەڕەمەکی مێژوویی، نیشاندانی بە لیکۆلینەوەیەکی شارەزا بەتێکەڵکردن و هاوسەنگ کردنی، سەرەڕای کەم و کوری و هەڵەباوەکانی میتۆد لە نوسینەکان.

خوێندنەوەی رۆژهەڵاتییەکان بۆ ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام:-

ڕۆژهەڵاتناسان لە بارەی ڕۆژهەڵاتەوە بیروبۆچونیان جیاوازە، بەڵام دواجار ڕەوش و هەڵویستی رۆژئاواییەکان لەخۆ دەگرێت. لە بەرامبەر ئەمەدا ڕۆژهەڵاتیەکانیش هەڵسەنگاندنی جیاواز بۆ کاری ڕۆژهەڵاتناسان دەکەن، بۆ نموونە خوێندنەوەی ئینسایکلۆپیدیا لای ڕۆژهەڵاتیەکان لەیەك ناچێت. نوسەرێك لە بارەی ئەم کۆکراوەیە دەڵێت:- بیروهۆشی رۆژهەڵاتناسان لەژێر چاودێری چەندەها کۆمەڵەی زانستی رۆژئاوا بووە. (النجار، ١٩٨٢، ٦٢). (محمد عبدالله مليباری) کاتیک باسی ئینسایکلۆپیدیا دەکات ئاماژە بۆ ئەوەدەکات کە بۆ نقومکردنی مێژوو و شوێنەواری ئیسلام، گومان خستنە نێو ئیسلام بەشێوەیەک لە ریشەوە کاری لەسەر بکەن. (مليباری، 1990، 54). بە پێچەوانەوە بە گەورەترین سەرچاوەی زانیاری ئیسلام دادەنرێت، وەکو کۆگایەک سەیری دەکەن و بە کۆڵەگەی زانیاری دایدەنێن، وە زۆر بە دڵسۆزی بۆ چەند زمانێك وەریانگێراوە. (الندوي، ١٩٨٦، ٩). ستایشی ئینسایکلۆپیدیا بەوەی کە ئامانجی خۆی پێکاوە، ئەویش لە ڕێگەی ناساندنی ئیسلامەوە کە بە شێوەیەکی بەرفراوان باسی لەهەرچی پەیوەستە بە ئیسلام لە چوارچێوەی ملیۆنان موسڵمان کردووە، شارەزایی لایەنە جیاوازەکانی مێژوو بوون و ناسیویانە، بۆیە بەفەرترین کتێبەکانی ڕۆژئاوا دادەنرێت. (العقيقي، دت، ج٣، ٣٧٢). (علی الغمراوی)ش لە وەسفی چاپی دووەمی ئینسایکلۆپیدیا دەڵێت:- بە سەرپەرشتی کۆمەڵێک رۆژهەڵاتناس و بە چاودێری یەکێتی ئەوروپی و کۆربەندە زانستیەکان ئەنجامدراوە، (المساعد ، ٢٠٠٤، ١٦). جگە لەمانە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام وا باس دەکرێت، کە چەندەها هەڵەی زانستی و مێژوویی تێدایە، هەروەها ناتوانرێت پرسیاری مێژوویی و زانستی لێوەدەست بهێنرێت، بەڵکو پێگەیەکی موژدەدەرانەیە کە ناردوویانە بۆ جیهانی ئیسلامی. (،الجندي، ١٩٨٥، ١٧-١٩). ئینسایکلۆپیدیای بە بەهایەکی زانستی و هەوڵ و ماندوبوونی ڕۆژهەڵاتناسانەوەش وەسف کراوە. (الزقزوق، ١٩٨٩، ١٨١). لە کۆتاییدا دەتوانین بڵێین، دەستکەوتێکی رۆژئاوایە بۆ لێکۆڵینەوە لە بنج وبنەوانی رۆژهەڵات، دروستی و نادروستی زانیارییەکان بە ئاگاداریەوە بووە، ڕاستی زانیارییەکان وەکو خاوەن دەستکەوتێک نیشان دەدرێت، نا دروستیەکانیش گەیشتنە بە ئامانج و مەبەستی دیاریکراوی رۆژئاوا، بێگومانیش سودی بۆ رۆژهەڵات هەبووە، بۆ بەئاگا هێنانەوەی چۆنیەتی وەرگرتنی زانیاری لای رۆژئاوا، کە چۆن پێداچوونەوەو خوێندنەوە بۆ سەرچاوەکانی ئینسایکلۆپیدیا! کە هی خودی رۆژهەڵاتە! دەکەن.

٢.١ کۆرنۆلۆژیای نوسین و چاپکردنی ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام:-

ڕۆژهەڵاتناسان بۆ پێکهێنانی وێنەیەکی دیارو جیاواز لە مێژووی ڕۆژهەڵات و پیشاندان بە ڕۆژئاواییەکان، لە کۆنگرەییەکی نێودەوڵەتی بڕیاریاندا ئەم بەرهەمە بخەنە بەردەست و گشت ئامانجە جیاوازەکانی سەردەمە جیاجیاکانی رۆژهەڵاتناسان بپێکن.

سەبارەت بە لیژنەی دەرکردنی ئینسایکلۆپیدیا، ئەوانیش گەورە رۆژهەڵاتناسان بە هەرسێ زمانی ئینگلیزی، ئەڵمانی و فەرەنسی بەم کارە هەستاون، لە سەرەتادا رۆژهەڵاتناسی هۆڵەندی (مارتن تیودرهوستما[1]) بەسەرنوسەری لیژنەی بڵاوکراوەکان لە چاپخانەی (لیدن) دەست نیشان کرا. (صالح، 2010، 233- 234). لەساڵی ١٨٩١ دەست کرا بە نوسینی ئینسایکلۆپیدیا وەلە ١٩٠٦ز چاپکرا. (مساعد، ٢٠٠٤، ١٤). بەڵام ئەو لێکۆلینەوانەی تایبەت بوو بە وڵاتی فارس و عوسمانی وڵاتی هیند لەسەرەتادا هوستما هەڵساوە بە سەرپەرشتی کردنی، دواتر (فنسیک[2]) لەساڵی ١٩٢٤ شوێنی گرتەوە. (القاسم، ٢٠١٠، ج١، ٥٤). لە چاپە ئەڵمانیەکەش (شادە)[3] و (هارتمان)[4] و (هینفسک)[5] سەرپەرشتیان کردووە، صالح،٢٠١٠، ج١، ص234.

لە چاپە ئینگلیزیەکە (توماس ئارلوند[6]) بەشداری و سەرپەرشتی دەرچونی کردووە، بەتایبەتی ئەو شوێنانەی لە ژێرچاودێری بەریتانیا بوون. (القاسم، ٢٠١٠، ٥٥). لەکۆتا چاپی یەکەم لە هەشت بەش پێک هاتبوو، لەگەڵ پاشکۆیەک کە نۆ هەزار مادەی لەخۆ گرتبوو، (المساعد، ٢٠٠٤، ١٦). بەڵام پاش جەنگی دووەمی جیهانی لێژنەی بڵاوکراوەکان تووشی پەرتەوازەیی بوون، بۆیە کارەکانیان، بەهۆی نەمانی ئەندامەکانیان، ڕاگرت، پاشان دەستیان بە چالاکیەکانیان کردەوە، لیژنەی کۆنگرەیی یازدەم لە ساڵی ١٩٤٨ز بڕیاریاندا چاپێکی نوێ لە ئینسایکلۆپیدیا دەربچێت و دووبارە لەسەر شێواز و بنەمای نوێ بخەنە بەردەست، سەرەڕای ئەمەش ئەم چاپە چەندجار لیژنەی بۆ دەرچوو. (الزقزوق، ١٩٨٩، ٧١). هەروەها لیژنەکە زۆر جار تووشی گرفتی دارایی بووەوە، بۆ ئەو ئامانجە دیاریکراوە، پشتیان بەست بە کۆکردنەوەی یارمەتی ڕێکخراو خێرخوازییەکان، لەوانە رێخراوی (روکفلد) لەساڵی ١٩٦٢ز چل و پێنج هەزار دۆلاری بۆتەواو کردنی کارەکانیان پێشکەشکرد. (العقيقي، 1963، ج3، 370-372). جیاوازی ئەم چاپە لەگەڵ چاپی یەکەم ئەوەبوو، بابەتی زۆری بۆ زیادکراوە، هەروەها هەندێ لە نوسینی رۆژهەڵاتناسان لە چاپی پێش خۆی، دووبارە پێداچونەوە بۆ نوسینەکان لەزانیاری مادەکان، لەسەر بنەمای زانستی; کردووە، پاشان دووبارە بەزمانی ئینگلیزی و فەڕەنسی بڵاوکرایەوە. سەرپەرشتیاری لیژنە و سەرنوسەر لە (شاخت[7]) و

(شارل بێلاCharles Pellat [8]) و (بردنارد لویسBernard Lewis[9]) پێک هاتبوون، دواتر لەچەند خولێکدا داوای گۆڕانکاری لە لیژنەو مانەوەی ئامانج کرا. (الحميد، دت، ٨). چاپی یەکەم لە نێوان ساڵانی (١٩١٣- ١٩٣٨) بەتەواوی بەردەست بوو، چاپی دووەم لەنێوان ساڵانی (١٩٥٤- ١٩٧٧) بەردەست کراوە. (العايد، ١٩٨٩، ٤١-٤٤). ساڵی ١٩٨٧ چاپی دووەم نوێ کرایەوە، لەسەر هەمان بابەت و شێواز بە زیادکردنی پاشکۆ، چاپخانەی(بريل) بەم کارە هەڵساوە. (الحميد، دت، ٨). چاپی سێیەمیش لە ساڵی (٢٠٠٧)، بەکورتکراوەی لەگەڵ چاپە ئەلیکترۆنیەکە گەیاندراوە مەبەستیان لەو کورتکردنەوەیە، هەموو ئەو بابەتانەی گرنگی هەیە لە ناو بڵاوکراوەکە تایبەت بە ئیسلام خراوەتە ڕوو، تاکو بیروڕای ئیسلام بەشێوەیەکی خێرا بگەیەنێت. بۆ ئەو کەسانەی کە کاتی کەمیان هەیە. (القاسم، ٢٠١٠، ٥٦؛ صالح،٢٠١٠، ٢٣٩). سەبارت بەم توێژینەوەی کە کاری لەسەر دەکەین (دیدی رۆژهەڵاتناسان سەبارەت بە

---

[1] مارتن تیودرهوستما Martin Tiodor Hotsma: رۆژهەڵاتناسێکی هۆڵەندی بوو لە نێوان ساڵانی(١٨٥١-١٩٤٣) ژیاوە لەساڵی ١٨٧٥ بڕوانامەی دکتۆرای لەسەر ناکۆکیەکانی عەقیدەی ئیسلام لە لیدن وەرگرتووە، (العقيقي،،دت، ج٢، ٣١٥).

[2] ا ارنت جان فنسنک Arent Jan vensinck:- ناوی تەواوی ئارنولدجان فنسک رۆژهەڵاتناسێکی هۆڵەندی بوو لە ساڵی ١٨٨٢-١٩٣٩ ژیاوە فێری زمانی عەرەبی بووە خاوەنی بەرهەمی زۆر بووە. بۆتە مامۆستا لە زانکۆی لیدن ئیسایکلۆپیدیای فەرمودەکانی بە چاپ گەیاندووە. (حمدان،،١٩٨٨، ٤٢).

[3] شادە (A. Cheada) رۆژهەڵاتناسێکی ئەڵمانی بوو لە نێوان ساڵانی ١٨٨٢-١٩٥٢ ژیاوە وەکو مامۆستایەک لە زانکۆی هابورج زانکۆی میسڕ دەرسی وتۆتەوە پاشان وەکو بەڕێوبەری (دارالكتب). لە قاهیرە دامەزراوە یەکێک لە بەرهەمەکانی لەسەر شەریعەتی ئیسلامی بووە. العقيقي: .دت،ج٢، ٤٤٨

[4] ریشارد هارتمان R.Hartmannرۆژهەڵاتناسێکی ئەڵمانی بوو لە نێوان ساڵانی(١٨٨١-١٩٦٥) ژیاوە بۆتە مامۆستای زمانی عەرەبی لە زانکۆی بەرلین پاشان بۆتە بەڕێوبەری پەیمانگای زمانە رۆژهەڵاتناسیەکان لە بەرلین. (العقيقي، دت، ج٢، ٤٤٦).

[5] بدبیر هنفسک: سەبارەت بە ژیانی زانیاری نییە

[6] توماس ارلوند: Arnoldرۆژهەڵاتناس و مێژوونووسی ئینگلیز لەنێوان ساڵانی ١٨٦٤-١٩٣٠ ژیاوە لە بریگانیا، بۆتە مامۆستا لە زانکۆی زمانە رۆژهەڵاتییەکان لە لەندەن بەتایبەت زمانی عەرەبی. (الحمدان، ١٩٨٨، ١٢٠؛ الزركلي، ١٩٨٤، ج٢، ٩٤).

[7] شاختJoseph Schacht : رۆژهەڵاتناسێکی ئەڵمانییە لە نێوان ساڵانی (١٩٠٢-١٩٦٩)ژیاوە دەرچووی زانکۆی برسالا لینریچ بووە بۆتە مامۆستای زانکۆ لە میسر ١٩٢٧ لە ساڵی ١٩٤٥ رەگەزنامەی بەریتانی وەرگرتووە لە وەزارەتی زانیاری و پێگەیاندنی بەریتانی دامەزراوە. زۆربەی خوێندنەوەکانی لەسەر شەریعەتی ئیسلامی بووە. (الجزائيری، ٢٠١٢، ٧٩).

[2] شارل بێلا: Charles pellatرۆژهەڵاتناسێکی فەرەنسی بوو لەنێوان ساڵانی(١٩١٤- ١٩٩٢) ژیاوە پسپۆری لەسەر پێغەمبەر(د.خ) و فتوحاتی ئیسلامی بووەتە دکتۆر لە زانکۆی ئادابی مەراکش وەکو مامۆستا کاری کردووە لەگەڵ کۆلێژی ئاداب زانکۆی پاریس. (البدوی، ١٩٩٣، ١١٧).

[9] بردنارد لویسBernard Lewis :- رۆژهەڵاتناسێکی بەریتانی بەرەگەز یەهودی بوو ساڵی ١٩١٣ لە لەندەن لەدایک بووە پسپۆری لە رۆژهەڵات و ئیسلام وەرگرتوو تاکوو ساڵی ١٩٨٦ کاری لە پەیمانگا بۆ لێکۆڵینەوەی یەهودی رۆژهەڵاتی خواروو کردووە، (برنارد وادوارد، ١٩٩٤، ٥؛ عبدالجبار، ٢٠١٣، ٢).

كورد لەسەردەمی عەباسی لە ئینسایكلۆپیدیای ئیسلام بە نمونەی) چاپی دووەمە كە بۆ جاری دووەم لەساڵی (١٩٨٦- ٢٠٠٢) چاپكراوەتەوە، بەكارهێندراوە.

ئینسایكلۆپیدیای ئیسلام وەرگێرانی بۆ چاپی عەرەبی:-

1. **چاپی وەرگێڕانی یەكەم:-** لەساڵی ١٩٣٣ لە یازدە بەرگ پێک هاتبوو هەربەرگێک بە نزیكەی (٥٠٠) لاپەر پێكهاتبوو، لەپیتی ئەلیف تاكوو بەشەكانی پیتی (حاء)حاء وە چاپكردنەكەش لە (دارالفكر) لەشاری قاهیرە بووە. (المساعد، ٢٠١٩، ٣). وە دەرچوی دووەم لەساڵی ١٩٦٩ لە شازدە بەرگ پێک هاتبوو، هەر بەرگێک نزیكەی(600) پەڕ بوو لە پیتی ئەلیف تاوەكو پیتی (خ) بە مادەی (خدابخش) كۆتای هاتووە. (صالح، ٢٠١٠، ج1، ٢٣٧). ژمارەی نوسەرەكانی ئینسایكلۆپیدیای ئیسلام نزیكەی ٤٨٦ نوسەر وە(٣٩٢٠) مادە پێكهاتبوون ، (٣٤٠) مادده رەخنەی نوسەرە عەرەبەكانی لێگیراوە. (القاسم، ٢٠١٠، ٧٠). لیژنەی وەرگێڕان و دەرهێنانی ئینسایكلۆپیدیا بۆ زمانی عەرەبی(ابراهیم زەكی خورشید – احمەد شنتاوی – عبدالحمید یونس)، سەرپەرشتی لیژنەی وەرگێرانیان كردووە بەناوی (دائرة المعارف الاسلامیه.) (اسماء و زهراء، ٢٠١٢، ٤٢). چاپی سێیەمیش بنكەی (الشارقة) بۆ داهێنان، هەستاوە بە دووبارە چاپكردن لە (١٩٩٨) بەهاوكاری لەگەڵ لیژنەی كتێبی میسری وە ئەم گۆڕانكاریەش لە چاپەكە ئەنجام دراوە:-

- پشت بەستن بەدوو دەرچووی وەرگێڕانی پێشوو كورتكردنەوەی سەرنج و تێبینییەكان زۆربەی مادە و زانیاریەكان وەلابردنی ئەو تێبینیانەی كە گرنگیان كەمە و یان گونجاو نین بۆ قورئانی پیرۆز كەسایەتی پێغەمبەر(د.خ) وە ژمارەی بەرگەكان بیست و دوو بەرگی لێ وەرگێڕدراوە هەر بەرگێک (٣٣٠) پەڕە پێك هاتووە

- وەرگێڕانەكە لە پیتی (عین تاكو یاء) لەگەڵ كورتكردنەوەی زۆربەی مادەكان و زیادكردنی هەندێ تێبینی نوێ بەمەش ژمارەی گەیشتە دە بەرگ و كۆی گشتی (٣٢) بەرگ پێک هاتووە. (الزقزوق، ١٩٨٩، ٧٢).

- ئەگەر سەرنج بدەینە ئەو چاپە بایەخی ئینسایكلۆپیدیای زۆركەم كردۆتەوە، چونكە زۆر مادەی گرنگی لابردووە یاخود كورتی كردۆتەوە.

3-1 میتۆدی نووسینی ئینسایكلۆپیدیای ئیسلام

چۆنییەتی داڕشتنی دەرەكی ئینسایكلۆپیدیا تێڕامان لە ناوەڕۆكەكەی بۆ بابەتی كورد لەسەردەمی عەباسی ئینسایكلۆپیدیای ئیسلام بە كۆمەڵێک لە ڕاپۆرت و لێكۆڵینەوەی تایبەت بە ڕۆژهەڵات و ئیسلام بە پینوسی ڕۆژهەڵاتناسانەوە نوسراوە، چەند چاپێک و بەرگێک بەردەست خراوە. بۆ بەرچاو خستنی روكاری دەرەكی ئینسایكلۆپیدیا، لەو چاپەی كاری لەسەر دەكەین، لە نیوان سالانی(1986-2002)كۆتای هاتووە، لە دوانزە بەرگ پێک دێت، لەژێر چاودێری ڕێكخراو ئەكادیمیای جیهانی سەرپەرشتی كراوە. لە هەموو بەرگەكانیش لەڕووكاری دەرەكی بەم شێوەیە:-

١- لە لاپەڕەی یەكەم ئاماژە بە بەرگ و دەستەی نوسەران و یاریدەدەری دەستەی نوسەران. چاپخانە وسالی چاپ دەكات، لە لاپەڕەی دووەم ئاماژە بە لیژنەی سەرپەرشتیاران و یاریدەدەران و ڕاپەڕێنەری بەرگەكە كراوە، ناویان هاتووە. هەر بەرگێک لیژنەی نوسەر و سەرپەرشتیاری تایبەت بەخۆی هەیە. ئەكادیمیای سەربەخۆی بەریتانی ئامادەی كردوون. لاپەڕەی سێیەم، ناوی ئەو نوسەرانە دەژمێرێت كە مادەكەیان نوسیووە. لاپەڕەی چوارەمدا لەگەل ناوی نووسەرانی مادده، پاشكۆیەک (ملحق) پیك هاتووە.

1. بەرگی یەكەم – لە (A-b) پێک هاتووە، ساڵی (١٩٨٦) لە چاپخانەی لیدن بریل چاپكراوە:

ئەندامانی سەرنوسەر (هـ ئەلف. دگاپ، ج – هـ كامرس، ی. لیڤی، پ .رۆ زنتال، ج شكاچیت.

یاریدەدەری نوسەران (ب. لویس، س. هـ پلات هەروها سكاچیت)

دەستەی سەرپەرشتیار ئابرل، س. س. برگ. ف گابرل، ی كارۆا، هـ ئە. د. گاپ. ع هـ كامرس. تا. لوسكی، لوین لرسین، هـ ماس، ج س، ملیس، د. پریت، ف. س. ویدیر دەستەی یاردەدەری سەرپەرشتیاران هـ عبدولوەهاب، عدنان ئاوڤیر، ی. بزمی. الناصر حسین جمجد دیگرانت، ئەفازل هلات، مصتفی الشهاب حسین تاقینرادە، ی. تیان.

2. بەرگی دووەم / V.(II) :لەپیتی سی – جی (C -G) پێک هاتووە، لەساڵی ١٩٩١ لە لیدن، بریل بەچاپ گەیاندراوە.

ئەندامانی سەرنووسەر (ب. لویس، س. هـ پلات هەروەها سکاچیت) یاردەدەری دەستەی نووسەران.ج: بورتۆن پاکی. س دومونت، ف. ل. مینگس.

ئەندامانی سەرپەرشتیار: (ئا. ئابر، س. برگ، ف .گابریل، ی .کارگا، هـ. ئە.د. گاپ، ج. هـ کامرس، تا. لوسکی، لوین. لویس، هـ .ماس، ج. س. ملیس، د. پریت ف. س ویدیر).

دەستەی یاردەدەری سەرپەرشتیار:

هـ عبدولوهاب، عەدنان ئادڤیر، ی. بزمی الناصری حسین، جمجد دیگرات، ئە فازل هلال، مستەفا شەهاب، حسین تاقیزادە ی. تیان

3. بەرگی سێییەم/ پیتی (h- TRAM) – (VIII) .v: لەساڵی ١٩٨٦ لە لیدن چاپکراوە.

دەستەی سەرنووسەران: ب. لوسن ،ف. ل مینگی، س. چ .پلات، خ .سکاچیت .

یاردەدەری دەستەی نووسەران: س. دومنیت، سکریت گیزال هەروەها ڤان دۆنزیل، گ. ر. هاوتنگ.

دەستەی سەرپەرشتیاران: ئا. ئابرل، س. برگ ف. گابریل، ی .کارگا، هـ. ئە. د. گاپ،ج. هـ. کرامیس.،ت .لوسکی، لوین لویس، هـ ماس، ج. س ملیس. د. پمیت، ف، س وتدیر.

دەستەی یاردەدەری سەرپەرشتیاران: هـ، عبدولوەهاب، عەدنان ئادڤیر. ی. بزمی الناصر .حسین جمجد دیگرانت، ئە. فازل هلال، مستەفا شەهابی، حسین تاقیزاوە، ی تیان.

4. بەرگی چوارەم/ (IRAN -KHA(V.IV: لەساڵی ١٩٩٧ چاپکراوە.

دەستەی نووسەران (ێ .ڤا. دۆنزیل، ب لویس هەروەها س. هـ بیلات)

یاردەدەری دەستەی سەرنووسەران:(سکرتێری گشتی. ج . دومونت. گ. رهاوێگ خاتوو م. پاتیرسیۆن (ڕێخەری سکرتێر)، ف. ت ژدیلمان، میلی مۆرت. س . لورین).

ئەندامانی سەرپەرشتیاران: س. س بێرگ، س. ێ . بۆسورپ، ج، ت بدربرۆ حسن ێ. ڤان دۆنزیل، ئیتگاوس، ف گابرێل، ێ گارسیاگۆمێز گ. جوتە، ت. لیونسکی، لیوێن – هتد

ئەندامانی یاریدەدەری سەرپەرشتیار/: ناجی الاصیل س، یازمی ئەنساری، فایزی هینال عبدولعزیز خواتیر، ابراهیم مزکور، ێ تیان

5. بەرگی پێنجەم // (KHE -MAH V.(V: (خ - ماهـ) لەساڵی (١٩٨٦) چاپکراوە.

دەستەی سەرنووسەری: س. ی. بۆوسروپ. ێ ڤان دونزیل، و. ب هرینکس هەروەها لیکۆمیت.

یاردەدەری سەرنووسەران: ب ج بیرمان. م. ی نوریت

لیژنەی سەرپەرشتیار، ب. ج بێرمان، ت. هـ بینکۆ، س. ی بوسروس، ج ت دیێریج، باس قهرنە، ێ. ڤان دونزیل، ج. ڤان. ئیس، پ. هینیر نسین، ب، ج کاتجن. ل. س لامیتۆن ب لوس، ف ڕۆزنتال ت ئەبوفتح

یاردەدەری ئەندامانی سەرپەرشتیار : خەلیل ئیتاکیل، س. هـ ناصر. م. تەلبی

6. بەرگی شەشەم / (MAHK – MID(V.VI: لەساڵی (١٩٩١) لە لیدن بریل چاپکراوە.

ئەندامانی سەرنووسەری: س. ی. بوسروس. ێ ڤان دۆنزیل، هەروەها لیکۆمیت س. هـ بیلات. یاریدەدەری سەرنوسەران ب ج بیرمان. م. ی. نوریت.

ئەندامانی سەرپەرشتیار:- ب. ج بێرمان، ت. هـ بینکۆ، س. ی. بوسروس، ج ک دینزیج، باس قهرنە، ی. ڤان دۆنزیل، ج ڤان یئیس. پ. هینیر نسین، ب ج کاتیجن، ل. س لامیتۆن. ب لویس ف، روزنتال، ن ئەبو فیخ.

یاردەدەری سەپەرشتیار/ خەلیل تیاکیل س. هـ ناصر، م. تەلبی

7. بەرگی حەوتەم/ (MIF -NAZ V. (vII: (ماف - ناز) لەساڵی (١٩٩٣) لە لیدن برِیل چاپکراوە.

لیژنەی سەرنوسەری هەمان ئەو دەستەیەیە کە، بۆ سەرپەرشتیاری بەرگی شەشەم پێک هێنراون و کاریان کردووە.

8. بەرگی هەشتەم/ (NED – SAM V. (VIII: لەساڵی (١٩٩٥) لە لیدن برِیل چاپکراوە.

لیژنەی سەرنووسەری و سەرپەرشتیاری هەمان ئەو رۆژهەڵاتناسانەن کە بەرگی شەشەم و حەوتەمیان بەڕێوە بردووە.

9. بەرگی نۆیەم/ (SAN – SZE (V.IX: لەساڵی (١٩٩٧) لە لیدن برِیل بە چاپ گەیەنراوە، لیژنەی پێکهاتوو بۆ سەرنووسەری و سەرپەرشتیاری وەکو بەرگی شەشەم و حەوتەم و هەشتەم بووە.

10. بەرگی دەیەم/ (v.x) .v (T-U): ئامادەکراوە لەلایەن کۆمەڵێک رۆژهەڵاتناس لەساڵی (٢٠٠٠) پێداچونەوەی سەرنووسەران هەمان دەستەی سەرنووسەر و سەرپەرشتیاری بەرگی شەشەم و حەوتەم و هەشتەم و نۆیەم بووە.

11. بەرگی یانزە/ پیتی (XI) .v(W-Z): لەساڵی (٢٠٠٢) لە لیدن برِیل بەچاپ گەیەنراوە.

لیژنەی سەرنووسەری و سەرپەرشتیاری وەک، بەرگی شەشەم و حەوتەم و هەشتەم و نۆیەم و دەیەم بووە.

12. بەرگی دوانزە/ (SuPPLEment v. (xII وەکوو پاشکۆیەک بۆ هەموو بەرگەکانی تر لەساڵی (٢٠٠٢) لە لیدن برِیل چاپکراوە.

دەستەی سەرنووسەری : ب. ج بێرمان، ت . بیانکویس ج. ی. بۆسورپ، ی. ڤان دۆنزیل هەروەها پ. هێنریچ.

لیژنەی سەرپەرشتیاران : س. س بینکیۆ، س. ی. بوسروس ی. ڤان دۆنزیل، ج ڤان لئس، گابرِیل گارسیا پ. هینیرنسین، ک. س لامیتۆن، س. هـ بیلات ف. روزنتال.

ئەندامانی یاردەدەری سەرپەرشتیار:- ناجی ئەسیل خەلیل امالیك.

2- شیکردنەوە و تێرامان لە ناوەڕۆکی ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام

ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام لە ناوەڕۆکەوە چەندین تایبەتمەندی نوسین لەڕووی بابەتەوە لەخۆ دەگرێت، هەندێك جار بە کۆکراوەیەکی جوگرافی وەسف دەکرێت، لەگەڵ ئەوەشدا بە کتێبی زمانەوانی یاخود فەرهەنگی وەرگێڕان دەبینرێت. جگە زۆرترین بابەتی مێژووی رۆژهەڵات باسکراوە، هەروەها لایەنی ئابوری و سیاسی و بازرگانی و ژیانی ناوداران بەدی دەکرێت. ئەگەرچی شیکردنەوە بۆ بابەتەکان ناتوانرێت بکرێت، بەڵام بە کۆکراوەی زانیاری رۆژهەڵات دەبینرێت، میتۆدی نوسینی زانیاری دەربارەی کورد و ناوچەکەی لەڕووی بابەتەوە ئەمانەی خوارەوە بەرچاو دەکەوێت:-

1.نوسینی مێژووی سیاسی لە ئینسایکلۆپیدیا باسێکی زۆر بەتایبەتی مێژووی سیاسی رۆژهەڵات بەگشتی، کە زۆربەی مادەکان بەدیدەکرێت. تەنانەت زۆرجار هۆکاری نوسینی ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام بۆ رەوشی سیاسی رۆژئاوا و پاڵپشتییەکانیان دەگەڕێتەوە، هەر بۆیە زۆرترین لایەنی ڕامیاری سەردەمەکان کۆن و ناوەڕاست و نوێ هەیە، دەربارەی کوردیش ئەمە ڕۆڵێکی گرنگی مێژوویی هەیە، بابەتی زۆری مێژووی سیاسی سەدەکانی ناوەڕاست بەردەست دەکەوێت. ڕۆڵێکی گرنگی مێژوویی هەیە، توانراوە ڕەوشی سیاسی کورد لە زووەوە بەرۆژئاوا بگەیەنرێت، ناساندنێکی تەواوی کورد بۆ رۆژئاوایەکان بکرێت The Encyclopedia of Islam, AyyuBIDs, v.I, PP.796-806.

2.لەڕووی زمانەوانییەوە:- ناوی ناوچەکان لەباسی مادەکان شیکراوەتەوە، ڕەچەڵەکی ناوی ناوچە کوردییەکان بە کۆن و نوێیەکەی پیشان دەدات، لەگەڵ واتای ناوەکان، وە زاراوەی جیاجیا و بەکارهێنانی، بۆ نموونە لەمادەی (حصن کیفا) واتای ناوەکەی بۆ زمانی سریانی دەگەڕێتەوە، بەواتای تاشە بەرد دێت.The Encyclopaedia of Islam, Hisnkayfa v. III, PP. 507. شاری میافارقین ناوەکەی بۆ یۆنانی و سیانی ئەرمەنی وە بۆ وشەی (موفەر گلین) دەگەڕێتەوە. The Encyclopaedia of Islam, Mayyafarikin, v. III, P. 60 هەروەها لەمادەی گۆران ناوەکەی بۆ دیالێکتی زمانی کوردی دەگەڕێتەوە. The Encyclopaedia of Islam, GURAN, v.II, PP. 1139وشەی (Gabr) بۆ وشەی گاوری کوردی گەڕاندۆتەوە. The Encyclopaedia of Islam, Gabr, v.II, PP. 970.ڕەچەڵەکی ناوی موسڵ وشەی خولان بووە The Encyclopaedia of Islam, ALMusil, v.III, PP. 899. وە لەسەردەمی ئەیوبییەکان لەجیاتی عەسا هەڵگر (CAUSH) کەوشیان بەکار هێناوە. The Encyclopaedia of Islam, CAUSH, v. II, P. 16. جگە لەوشەی (ایکتا) ئەیوبییەکان بە دەرەبەگیانوتووە The Encyclopaedia of Islam, IKTA, v.III, PP. 1089. بەڵام بۆ شیکردنەوەی وشەو ناوەکان لە ڕووی زمانەوانییەوە پشتیان بەسەرچاوە بەستووە، بەتایبەت هەمان ئەو میتۆدەیان، کە لە کتێبە وڵاتناسەکانی سەردەمی ئیسلام گرتوویانەبەر، تەنانەت کاریگەری نوسینەکانی سەردەمی ئیسلامیان بەسەرەوە دیارە.

3.لەڕووی جوگرافییەوە ئینسایکلۆپیدیای دەتوانرێت باسی بە کۆکراوەیەکی جوگرافی بکرێ، چونکە لەباسی ناوهێنانی هەر مادەیەک، جوگرافییەکەی دەست نیشان کردووە، بەهەمان شێوەش بۆ ناوچە کوردییەکان ئەمە دووبارە دەبێتەوە. پشتی بە سەرچاوە بەستووە، هەروەك و لە شاری خلات دیارە.The Encyclopaedia of Islam, AKHLat x.VI PP. 329. هەروەها لە شاری

ماردین .The Encyclopaedia of Islam, Mardin, v.VI, PP. 539-540 وە لە شاری ئامێدی دەبینرێت The Encyclopaedia of Islam, Mardin, v.I, PP. 427. لەگەڵ دیاریکردنی جوگرافیای کۆن و ناوەراست و نوێی ناوچەکان. The Encyclopaedia of Islam, Hisukafa, v.III, PP. 507. تەنیا لە شوێنەکان، جوگرافییەکەی دەستنیشان ناکات، لە باسی کەسایەتییەکان شوێنی پێگەیشتنی ژیانیان دەخاتە روو .The Encyclopaedia of Islam, SHIRKUH, v.IX, PP 486 یاخود شوێنی هۆزە کوردییەکان The Encyclopaedia of Islam, SHABANKARA v.IX, PP. 156. هەروەها شوێنی میرنشینە کوردییەکانیش دەست نیشان دەکات The Encyclopaedia of Islam, HASANWAYH, v.III, PP. 258. لەگەڵ دیاریکردنی گرنگی جوگرافی ناوچەکان The Encyclopaedia of Islam, SHADDADIS, v.IX, PP. 169.

4- ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام ژێدەریکی سەرەکی مێژووە:-

چونکە باسکردنی هەرلایەنێك جوگرافی یان سیاسی و ئابوری، کۆمەڵایەتی زمانەوانی بێت، بە مێژوو دادەنرێت، وە لەبەر ئەوەی ئینسایکلۆپیدیا کارێکی بە کۆمەڵە بۆیە میتۆدی نوسینی مێژوویی یاخود رێبازێکی هاوبەش لە نوسینیدا نییە، بەڵکو تێکەڵاویەک بەدی دەکرێ. وە زۆربەی کات دارشتنی بابەتەکیە نەک شیکردنەوەو بەراوردکاری بەڵکو وەکو کۆکردنەوەی زانیارییە و یاخود ریزکردنی زانیاریە لە سەرچاوە جیاجیاکان بەبێ رەچاو کردنی کات و شوێن و سەردەم و بەیەکەوە بەستنەوەیان. هەروەها بەکارهێنانی رێبازی نوسین و لێکۆڵینەوەی مێژوویی هەندێ کات رەچاو نەکراوە، بۆ نموونە ساڵەکانی کۆچی و زاینی لە رووداوە مێژوویەکان بەیەك شێواز دیاری نەکراوە. .The Encyclopaedia of Islam, ARRMinia, v.I, PP. 634 هەروەها دووبارە کردنەوەی زانیارییەکان .The Encyclopaedia of Islam, SAYFAI-DAWLA, v.IX, PP. 106؛ The Encyclopaedia of Islam, SALAHADDIN, v.VIII, PP. 910. یان رووداوە مێژویەکانی سەدەکانی ناوەراست، ئیسلام ئاماژە بە زاراوەی نوێ دەکات The Encyclopaedia of Islam, CRUSAdes, v.II, P. 64. جگە لە لایەنگری و دژایەتی بۆ رووداوە مێژووییەکان.

5- میتۆدی نوسینی ژیاننامەی کەسایەتیە دیار و رۆشنبیریەکان:-

ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام ژمارەیەک لە ژیاننامەی کەسایەتیە رۆشنبیری و سیاسی و کەسە دیارە کوردیەکان باسدەکات، بەڵام ئەوەی لەسەردەمی عەباسی زیاتر تیشکی خراوەتە سەر، کەسایەتی و نوسەرەکانی سەردەمی ئەیوبین.

6- رەوشی ئابووریش لە ئینسکلۆپیدیا بە کورتی لە ناوچە کوردیەکان تیشکی خراوەتەسەر، بە تایبەتی لایەنی کشتوکاڵ The Encyclopaedia of Islam, v.III, PP. 571. و بازرگانی .The Encyclopaedia of Islam, v.II, pp 791. 6v.vx, PP. 47 بێگومان زانیاریەکانیش بۆ سەرچاوەکان گەڕاندۆتەوە.

7- دەتوانین بڵێین لایەنی بیناسازیش یەکێکە لەو باسانەی کە ژیاری شارستانی کورد و کاری سەرکردە کوردەکان لەم بوارە دەردەخات. The Encyclopaedia of Islam, v.IV. PP. 1101, PP. 210, PP. 424, PP. 483، vIII PP230

8- لایەنی کۆمەڵایەتی لە ناوەرۆکی ئینسایکلۆپیدیا بۆ بابەتی کورد لەسەردەمی عەباسی خۆی لەباسی هۆزە کوردییەکان دەبینێتەوە کە چۆن رەوشی هۆزایەتی دەسەڵاتە سیاسییەکەیان خراوەتە روو لەگەڵ دیاری کردنی شوێنی جوگرافی و سەردەم و فراوان خوازییەکەیان. The Encyclopaedia of Islam, v.x, PP. 916

9- تێرامان لەبارەی نەخشە و وێنە و زنجیرە درەختی ماڵباتە فەرمانرەواکان، لە ئینسایکلۆپیدیا بۆ بابەتی کورد بەدی دەکرێت، زیاتر تیشک خستنە سەر بابەتەکان کە لەلایەنێکی گرنگی روونکردنەوەیە بۆ زیاتر نوسین و لێکۆڵینەوە. بە زانست بوونی گشتی. The Encyclopaedia of Islam, v.I, pp635, pp188, pp796, v.I, PP. 499.

10- ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام هەندێ جار رەهەندێکی فەرهەنگیش لەخۆدەگرێت، بۆ نموونە وشەی کوردی لەناو خودی کتێبەکە دەبینرێت و واتاکانیان لە زمانەکانی تری وەکو ئینگلیزی عەرەبی روونکراوەتەوە، بۆنموونە (Halatnkurd) بە عەرەبی (فرار الكراد) وەرگێردراوە .The Encyclopaedia of Islam, GHUZZ, v.II, PP.1108

یاخود (شاە هنجیر) واتا الملك تين. The Encyclopaedia of Islam, HULWAN, v.III, PP. 571 (سوپاسالار) بەکارهاتووە بەمانای لێپرسراوی سەربازان.The Encyclopaedia of Islam, SIPAHSALAR, v. V, PP. 209 یان شاری (خوی) بەواتا کوردیەکەی خوێ (salt) دێت .The Encyclopaedia of Islam, KHoi v.v, PP. 28

هەروەها پیری موغان بەئینگلیزی (Old Bord)بەکارهاتووە. .The Encyclopaedia of Islam, MARDin, v.vI, PP. 539 – 540

4-1 ئامانجی رۆژهەڵاتناسان لە دانانی ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام

هۆکار و پێداچونەوە:

نوسینی کتێب و کۆکردنەوەی زانیاری لە هەموو بابەتێک خۆی لە شیکردنەوەو دروستی زانیاریەکان و دەرهێنان و سود لێوەرگرتنی دەبینێتەوە، خۆی دەخزێنێتە نێو قاڵبی زانستیەوە جا چ بڵاوکراوەکان یاخود کتێبەکان بێت، ئەمەش بۆ زیندوو کردنەوەی رۆحی میللی گرینگە. لێکۆڵینەوەی مێژوو بە شێوازی جیاجیا و گەیشتن بە ڕاستییەکی باوەڕ پێکراو لەلای خوێنەر ئەرکێکی قورسە دەکەوێتە سەر نووسەر بۆ گەیشتن بە ئامانجە دیاریکراوەکە.

رۆژهەڵاتناسانیش ئامانجی جیاوازیان هەبووە، ئەگەر جیاکاری بۆ بکرێت، تاک تاکە لەسەرچاوەکانیان دیاریان کردووە، بۆ نمـ وونە چەند سەرچاوەیەکی رۆژهەڵاتناسان لەسەر قورئانی پیرۆز کاری کردووە، بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە:- (نولدکە، دت، ٢٠٠٠). یان کەسایەتییە مێژوویەکان وەکو پێغەمبەر(د.خ). بۆ زیاتر زانیاری (حمدان، دت)، یان ڕەوشی سیاسی لە رۆژهەڵات. بڕوانە: (لویس، ، ١٩٥٤). جگە لەسەر سەرچاوە مێژوویەکان تایبەت بە ئیسلام. (بلیر ، ، ٢٠٠٦).

ئەگەر سەرنج لە ئینسکلۆپدیای ئیسلامیش بدەین هەموو ئامانجە جیاوازەکان دەبینرێت جا زانستی بێت یان نازانستی، بێگومان یارمەتیدەری ئامانجەکەش چەند هۆکارێکە:-

1-زۆری ژمارەی نووسەرە رۆژهەڵاتییەکان. (العاید،١٩٩٠، ٥٥).

2-گەورەبوونی قەبارە و زۆر جۆر زانیاریەکان تیادا، بەردەوام چاپکردن و وەرگێران بۆزمانە جیاجیاکان، وەکو ئینگلیزی، فەرەنسی، ئەڵمانی، عەرەبی، تورکی، ئەردی هتد. (المساعد، ٢٠٠٤،١٣؛ اسماء، زهراء، ٢٠١٢، ٤٢).

3-ئینسایکلۆپیدیا ناوی ئیسلامی هەڵگرتووە، هەر بۆیە سەرنجی خەڵک رادەکێشێ، زۆربەی خەڵک دەخوێنێتەوە.

4-دەست گرتن بەسەر هەموو پەرتوک و نوسراوەکان تایبەت بە جوگرافیا و مێژوو ئاین و سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری ئیسلام، کە لەلایەن گەڕیدە و وڵات ناسان مێژوو نوسەرە رۆژهەڵاتییەکان نوسراوە، چاپکردنیان لە چاپخانەی (لیدن). (صالح،٢٠١٠، ج1، ٢٣١).

لەبەر ئەم هۆیانەوە ئەم ئینسایکلۆپیدیایە پێویستی بە لێکۆڵینەوەو پێداچونەوە هەیە:-

1-بوونی زانیاری زۆر تیادا وە لەزۆر سەرچاوە وەرگێڕان لەزۆربەی بوارە جیاجیاکان بابەت داڕێژراوە (سمایلۆفیتشن، ١٩٩٨،ص٥٦٨).

2-بەشێوەی ئاسان رێکخراوە، واتە بە ئەلفبێی هیجائی، بۆیە خوێنەر ئاسان زانیاری دەست دەکەوت.

3-نوسەرەکان هەوڵدەدەن بەشێوەیەکی بابەتیانە کارەکانیان دەربکەوێت. (سمايلوفتيشن،1998، 568).

سەبارەت بە ئامانجەکانیش بیروڕای جیاوازیان لەم بارەیەوە هەیە، هەندێ لە سەرچاوەکان پێیان وایە، رۆژهەڵاتناسان بەمەبەست ئەو جۆرە بەرهەمانە دەخەنە بەردەستی کەسانێك کە هزری داگیرکاریان هەیە، بۆئەوەی سودی لێوەربگرن، وە بەوە باسی دەکەن کە پڕە لە ڕق و کینە، دەمارگیری و گومان دژی ئیسلام، بەجۆرێک پێنوسەکانیان پڕ کردووە، لە هزرەکانی کلێساکان لەگەڵ ئەوەشدا بۆتە سەرچاوەیەک بۆ زۆربەی توێژینەوەکانی موسوڵمانان و کۆمەڵێک لە رۆژهەڵاتناسی جولەکە لەگەڵ قەشەکان ئامانجیان شێواندنی مێژوو و بیروباوەری ئیسلام بوو، وەکو (لویس ماسیۆنس)[10] سەرۆکی بزاڤی نەسرانی لە میسڕ ، زیاتر لەوەش (جۆزێف شاخت) هەروەها (گولد زهیر)[11] و برنارد لویس بە توندرەوە نەسڕانیەکانی بزوتنەوەی مەسیحی دادەنرێن.

هەروەها قەشەکانی لاهوت بەشدارن، لە نوسینی بابەتەکان (دانکی بلاک ماکدۆنالد)[12] نەسرانیەکی ئەمریکی بوو، بەوە ناسرا بوو، ڕقێکی توندی دژی ئیسلام هەیە (ادوین کالڤیری)[13] خاچ پەرستێکی ئەمریکی دەمارگیر نوسەری گۆڤاری جیهانی ئیسلام

[10] لویس ماسینۆسLowis Massignon :- لەنێوان ساڵانی١٨٨٣-١٩٦٢) ژیاوە رۆژهەڵاتناسێکی فەرەنسی بوو، چۆتە جەزائیر شەهادەی لیسانسی لە ئەدەبیاتدا وەرگرتووە لە ماوەی ژیانی توانی گۆڤاری جیهانی ئیسلامی دەربکا، بروانامەی دکتۆرای لەسەر(حلاج) وەرگرتووە، (البدوی، ١٩٩٣، ٣٦٣-٣٧٠).

[11] گولد زهیرGoldziher :- لەنێوان ساڵانی ١٨٥٠-١٩٢١ ژیاوە رۆژهەڵاتناسێکی جولەکەبوو بڕوانامەی دکتۆرای وەرگرتووە، چۆتە میسر و شام فێری زمانی عەرەبی بووە، تیشکی خستۆتە سەر مێژوو و بیروباوەری ئیسلام (مهدی، ٢٠١٢، 100- 101).

[12] ماک دۆنالد: ڕۆژهەڵات ناسێکی ئەمریکی بووە لە بەریتانیا لە دایک بووە لە نێوان ساڵانی ١٨٦٣ - ١٩٤٣ ژیاوە، یەکێک بوو لە ئەندامانی کۆمەڵگای زانستی عەرەبی و زمانی عەرەبی - عیبری بەباشی زانیوە ، کتیضبی زۆر نوسیوە لەسەر ئیسلام، (البدوی، ١٩٩٣، ٣٧٢).

[13] ادوین کالڤری: لەنێوان ساڵانی ١٨٨٢-١٩٧١ ژیاوە، رۆژهەڵاتناسێکی ئەمریکی بوو، لە زمانە رۆژهەڵاتییەکان لە زانکۆی برجستۆن خوێندوویەتی، ئەندام بووە لە نێردراوی عەرەبی لە کەنیسەی ئەمریکی ڕێکی خستبوو، وە ڕاوێژکاربووە بۆ کاروباری عەرەبی بۆ کۆلۆنیای ئەمریکی مامۆستای زانکۆی ئەمریکی لە قاهرە بووە، (العقيقى،ج٣، ١٩٦٤، ١٤٣).

بوو. (صالح، 2004، ج1 244-245)، جگە لە بەناوبانگترین قەشە ، (دافید صموئیل مرجیلوث David Samuel Margoliouth)[14]. و (هنری لامانس Henri Lammens)[15] زانای لاهوت بوون، بانگەوازی مەسیحیان لە بەیروت دەکرد، ئامانجی ئەمانە هەردەم ئەوەبوو چۆن گومان بخەنە سەر راستی و دروستی ئاسمانیبوونی پەیامی ئیسلام. (الحمید، دت، م١٤). بە پێچەوانەشەوە لە سەرچاوەیەکی تردا، ئامانجی نوسینی ئینسایکلۆپیدیا بۆ ئەوە دەگەڕێننەوە، بۆ پێشکەشکردنی زانیاری فراوان و کورت کراوە گشتگیر و ئیروتەسەل لەبارەی بابەتێکی دیاری کراو، کە چەندین پسپۆڕ بەشداربوون لە پێشکەشکردنی ڕوانگەی خۆیان و روونکردنەوەی بابەتێک لە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام، بۆ بەدەست هێنانی وانەیەک لەبارەی فێرکاری ئیسلام، رۆژهەڵاتیش بەگشتی. (المساعد، ، 2004، ١٢).

لە توێژینەوەکەدا ئامانجی گشتی رۆژهەڵاتناسان لە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام لەم خاڵانەی خوارەوە کۆکراوەتەوە، (القاسم، ، ٢٠١٠، ج١، 58).

1-دوژمنایەتی رۆژئاوا بۆ ئیسلام و شێواندنی.

2-خزمەتکردن بە پرۆسەی داگیرکاری و کاری موژدەدەرانە.

3-گومان خستنە نێو خوێندنەوەکانی ئیسلام.

4-هەندێک لە رۆژهەڵاتناسان دوور لە ئامانجەکانی رۆژئاوا بەرامبەر بە ئیسلام کاریان کردووە ، هەر لەبەر ئەمە نوسینەکانیان بە لێکۆڵینەوەیەکی زانستی دادەنرێت جگە لە دەنگدانەوەی نوسینەکانیان.

هەروەها نووسەرە ڕۆژئاوایەکانیش ئامانجی نوسینی ئینسکلۆپیدیا بۆ دەرخستنی هەمەڕەنگی و هەمە چەشنی ئیسلام دەگەڕێنێتەوە..Gordon, 2003, P.12

سەبارەت بە ئامانجی نوسین و بەدیار خستنی کوردیش لە ئینسایکلۆپیدیا، نیشاندانی گەلانی رۆژهەڵات لەسەردەمی ئیسلام، لەگەڵ دیاریکردنی شوێن و کەسایەتیە مێژوویەکان کە عەرەب نەبوون، هەروەها پێداچونەوە بە سەرچاوە عەرەبیەکان و بەکارهێنانی زانیاری سەردەمی ئیسلام، کوردیش لە نێو ئەو سەردەمە مێژووویانە ئاماژەی پێکراوە. هەروەکو سەرسامبوون بەدەوڵەتی ئەیوبی و کاریگەری لەسەر رۆژئاوا، هەروەها دەتوانین بلین ئامانجیان شارەزابوون بە کەلی کورد بۆ هۆکاری سیاسیی و ئابووری زیاتر دەگەڕیتەوە جونکە خاکی کورد لە چوارچیوەی ئەو دەولەتانەیە کە رۆژئاوایەکان ئامانجیانە جکە لە و بارودۆخە ئابووریەی کە ناوچە کوردیەکان لە خۆیانەوە کرتووە.

2- سەرچاوەکانی نوسینی ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام بۆ مێژووی کورد لە سەردەمی ئیسلام

ڕۆژهەڵات ناسان ئەو سەرچاوانەی بۆ بابەتەکانیان بە گشتی بەکاریان هێناوە، بەتایبەتی بۆ زانیاریە کوردییەکان سوودیان لێ وەرگرتووە، زیاتر سەرچاوەکانی سەردەمی ئیسلام بوون. پانتایەکی فراوانیان لە ئینسایکلۆپیدیا گرتووە، بۆ جێبەجێکردن و خستنە رووی بابەتەکانیان، بەڵام پێویستە سەرنجی نوسینەکانیان بدەین لە بەکار هێنانی سەرچاوەکان ئەگەر وردبونەوەیەکی بۆ بکەین، دەگەینە ئەم خاڵانە:-

١-ئایا ئەو سەرچاوانەی پشتیان پێ بەستراوە هاوسەردەمن یاخود تاچەند نزيك بوون لەڕووداوەکان.

٢-تاچەند ڕێبازی نوسینی لێکۆڵینەوەیان بۆ نوسینەوەی مێژوو بەکارهێناوە.

٣-ئایا سەرچاوەی ڕەسەن یاخود ژێدەریان بەکارهێناوە؟ بۆچی ژێدەرە رۆژئاواییەکان دەبینرێ؟ The Encyclopeadia of Islam, YAZIDI, V.xI, P P. 314

٤-هەندێ جار بۆ بابەتە مێژویەکان ئاماژە بە هیچ سەرچاوەیەک ناکەن. The Encyclopeadia of Islam, Arran, V.I, PP. 660.

---

[14] مرجیلوث David Samuel Margoliouth :- ڕۆژهەڵات ناسێکی بەریتانی بووە، لە لەندەن لە دایک بووە، لە نێوان ساڵانی ١٨٥٨ - ١٨٩٤ ژیاوە، پرۆفیشناڵێکی توندڕەو بووە، وە خوێندنی لە ئۆکسفۆرد تەواو کردووە بە مامۆستای زمانی عەرەبی دامەزراوە خاوەنی چەند کتێبێکە لەوانە (محمد و سەرهەڵدانی ئیسلام)، پێشکەوتنە سەرەتاییەکانی ئیسلام. (الزركلي، ج٢٠، ٣٣٠. ١٥)

[15] هنری لامانس Henri Lammens : ڕۆژهەڵات ناسێکی بەلجیکی بوو، لە دایکبووی ١٨٦٢ - ١٩٣٧ دەرچووی زانکۆی قدیس یوحەنا لە فەڕەنسا وە بڕوانامەی زمانی عەرەبی وەرگرتووە، خوێندنی لاهوتی لە ئینگلتەڕا تەواو کردووە، بە زمانی عەرەبی و فەڕەنسی کتێبەکانی نوسیوە، هەندێک لە کتێبەکان (الاسلام - والطائف). (حمدان، الرسول صلى عليەوسلم فی کتابات ،دت، ١٦٣).

٥-لە چەند مادەیەکدا هەمان ئەو ڕێبازەیان بەکارهێناوە، کە هاوکات بۆ نوسینەوەی مێژوو بەکار دێت. The Encyclopeadia of Islam, Adharbaydjan, V.I, PP. 188.

٦-لە هەندێ بابەتدا ئەگەر بەوردی سەیر بکرێ لە ناوەڕۆکەکەی ناوی سەرچاوە ئاماژە پێ دەکرێت، بەڵام لە هەندێکیان لە کۆتایەکەی(bibliography)نوسراوە..The Encyclopeadia of Islam, ANNAZID, V.I, Pp512

٧-بە سودوەرگرتن لە کتێبە مێژویەکان زیاتر سەرچاوەی مێژووی گشتیەکان بەکارهاتووە ئەگەر چی لەهەندێ بابەتدا کتێبی ورد و پوخت (میتۆدی تایبەت) هەیە بۆ زانیاری لەسەر مادەکە. The Encyclopeadia of Islam, AYYUBIDs, V.I, PP. 197

٨-تێبینی دەکرێت لەسەر ئەو سەرچاوانەی کە چاپخانەی لیدن بەتایبەتی کتێبی گەشتیار و وڵاتناسان زانیاری زۆری لێ وەرگێڕاوە، جا ئایا هۆکارەکەی لەبەردەست بونیان بووە یاخود ڕەوشی تر.-405 -440 .The Encyclopeadia of Islam, Kurdkurdstan, V.v, PP

٩-لە هەندێ مادەدا تەنیا ژێدەر سەرچاوەی بیانی بەکار هێنراوە، لەگەڵ هەبوونی سەرچاوەی ڕەسەن تایبەت بە بابەتەکە. The Encyclopeadia of Islam, ALKAIL, V.V, PP. 520

١٠-لە چەند مادەیەک زانیاری ناوەڕۆکی بابەتەکە بەکارنەهاتووە بەڵکو لە پێشەکیەکەی زانیاری وەرگیراوە (indexs). The Encyclopeadia of Islam, Irbil, V.Iv, PP. 76

١١-لەباسی مێژووی سەردەمی ئیسلام لە ئینسایکلۆپیدیا هەندێ لە ڕۆژهەڵاتناسان هەڕەمەکی باسیان کردووە وەکو دەروازەیەک بۆ باسی مێژووی نوێ.The Encyclopeadia of Islam, URMIYA, V.x, PP. 897

لێرەدا گرینگترین ئەو سەرچاوانەمان پێشچاوخستووە ،کە زۆربەی زانیارییەکانی تایبەت بە ماددەی کورد لە سەردەمی ئیسلام لە ئینسایکلۆپیدیادا دووبارە بۆتەوەو تایبەتە بە مێژووی ئیسلام و سەرچاوە ڕەسەنەکان بە جۆرێك ئەو سەرچاوانە سوودی زیاتریان بۆ باسەکان هەبووە وە بۆ دڵنیابوون لەوەی کە ئەو بەرهەمانەیان بەکارهێناوە، هەوڵمانداوە بگەڕێینەوە سەری و نموونەی لێوەربگرین.

١-سەرچاوە مێژویەکان

١- الطبری (مردووە ٣٦٠ك – ٩٢٢ز)

بەرهەمە بە پێزەکەی تەبەری (تاریخ الرسل و الملوك) لە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام پشتی پێبەستراوە، لە چەندین مادەدا وە لە باسە کوردییەکانیش بەدی دەکرێت، بەڵام هەندێ جار ئاماژە بە ڕووداوی ساڵەکە و دەست نیشان کردنی بەرگ و لاپەڕە ناکات..--The Encyclopaedia of Islam, V.III ,Pp.1096, VII PP523-524، (الطبری، بیروت، ٢٠٠٨، ج٢، ٥٥٧، ٦٠٤).

٢-ابن الازرق الفارقی (مردووە ٥٧٢ك / ١١٧٦)

کتێبی (تاریخ الفارقی) زانیاری وەرگرتنی ڕۆژهەڵاتناسانی ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام ڕاستی بەردەست بوونیان پێوە دیارە، بەشێوەیەک لە دیاریکردنی ژمارەی لاپەڕە بەرچاو دەکەوێت زیاتر لە(5) پێنج جار بۆزانیاریە کوردییەکان سودی لێوەرگیراوە.

The Encyclopaedia of Islam, V.I, PP. 507-509, 6276 V.II, PP. 344 V.vI, PP. 626, 628, 632 دوای بەراوردکاری لەگەڵ سەرچاوەکە (تاریخ الفارقی) و سود وەرگرتنی ئینسایکلۆپیدیا بۆ زانیاری مەڕوانیەکان و دەسەڵاتیان هەمووی دەبینرێت، بڕوانە:- (الفارقی، ١٩٥٩)

٣- مسکویە (مردووە ٤٢١ك ١٠٣٠ز)

زانیاریە کوردیەکانی نێو ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام بەشێک لە کتێبی (تجارب الامم و تعاقب الامم) وەرگیراوە، بەشێوەیەک ناوی مسکویەی لەگەڵ ناونیشانی کتێبەکە هەندێک جار، ئاماژە پێ دەکرێت و بۆ نمونە (لەمادەی حەسنە وەیهی) The Encyclopaedia Of Islam, V.vi, PP. 628 – 629, V.v , PP. 456.، (مسکویە، ١٩١٥، ج٣، ٤١٧، ٥٠٩).

٤- روذراوری (مردووە ٤٨٧ك ١٠٩٤ز)

کتێبەکەی (ذیل تجارب الامم) ڕووداوە مێژوویەکان لە ئینسایکلۆپیدیا بەدی دەکرێت، بەجۆرێک بەبێ ناو هێنانی کتێبەکە و ساڵی ڕووداوەکە، بە گەڕانەوە بۆسەر کتێبەکە ڕاستی ڕووداوەکان بەرچاو دەکەوێت. The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 258, V.v, PP456.، (الروذراوری، ١٩١٦، ٩-١١).

٥- جاحظ (مردووە ٢٥٥ك – ٨٦٨ز)

خاوەنی بەرهەمی زۆرە، ئەوەی لە مادەی کوردیدا لە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام بەکارهاتووە (مناقب الترک) بەشێوەی ڕاست و دروست خراوەتە ڕوو. The Encyclopaedia of Islam, V.II, PP. 523-524. (الجاحظ، ١٦). بۆباسی ڕەوشی هەڵگەڕاوەکان لەهەرێمی جەزیرە، سوودی لێ وەرگیراوە.

٦- الصولي (مردووە ٣٣٥ك – ٩٤٦ز)

مادەی هەرێمی جەزیرە کتێبەکەی (صولي) بەکارهێنراوە بەناوی (اخبار الراضي والمتقي) تەنانەت بەدیاری کردنی لاپەڕەی کتێبەکە. The Encyclopaedia of Islam, V.II, PP. 523-524. (الصولي، ١٩٧٩، ص٧١، ص١٠٩). وە خودی کتێبەکە لەلایەن (هیورث د.ن) ی ڕۆژهەڵاتناس ساغ کراوەتەوە.

٧- ابن الاثیر (مردووە ٦٣٠ك – ١٢٣٢ز)

کتێبەکانی (الکامل فی التاریخ) و (الباهر في الدولة الاتابکیة). ناویان دێت، سودیان بەڕێژەیەکی زۆر لێوەرگیراوە، زیاتر لە بیست و پێنج جار بەکارهێنراون، لەهەندێ مادده زۆر بەوردی بەش وبەرگ ولاپەڕەی دەست نیشان کراوە. The Encyclopaedia of Islam, V.II, PP. 523-524, V.xl PP. 13. ،

بەڵام هەندێك جار تەنیا تیشک خراوەتە سەر ناوی دانەر یان کتێب. The Encyclopaedia of Islam, V.I, PP. 508, V.v, PP. 456 , V.vII, PP. 1017.دوای بەدواداچون بۆ زانیارییەکان مادەکە لە کتێبەکە تاڕادەیەک بابەتەکە دەبینرێت. The Encyclopaedia of Islam, V.III, Pp.258. ؛ (ابن الاثیر، بیروت، ٢٠٠٦ ، ج٧، ٣٧٠).

٨-عزالدین ابن شداد (مردووە ٦٤٨ك – ١٢٥٨ز)

کتێبەکەی (الاعلاق الخطیرة فی ذکر الامراء الشام والجزیرة) لەمادەی (حصن کیفا دیار موزرو میافارقین) زانیاری لێ وەرگیراوە، ئەگەر چی ناوی کتێبەکە ناهێنێت بەڵام لەدوای وردبوونەوە لێی زانیارییەکە لە کتێبەکاندا هەیە. The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 507, V.v, PP. 928. (ابن شداد، ١٩٧٨، ج٣، ٣٦٠).

جگە لەمانە لە چەند سەرچاوەیەکی تر لە بەکارهێنانی زانیارییەکان تەنیا ئینسکلۆپیدیا بەڕێژەیەکی کەم بۆ مادده کوردیەکان دەبینرێت وەکو (ابن العبری) (مردووە ٦٨٥ك – ١٢٨٦) کتێبەکەی (التاریخ المختصر الدول) بەکارهاتووە لە بابەتی کورد شاری هەولێر سودی لێ وەرگیراوە. The Encyclopaedia Of Islam , V. IV , PP. 875 .

(ابن العبری، ١٩٩٧، ٢٠٨). هەروەها ابن العدیم(مردووە ٦٦٠ك) لەباسی کەسایەتیە کوردەکان لەسەردەمی ئیسلام کتێبی(زبدة الحلب في تاریخ الحلب) دەبینرێت، The Encyclopaedia Of Islam, VI, PP. 301. (ابن العدیم، ١٩٩٦، ٢٥٣-٢٥٥). هەریەکە لە(ابن تغری بردی) (مردووە ٨٧٤ك-١٤٦٩ز) و(ابن خلدون) (مردووە ٨٠٨ك-١٤٠٥ز) لەمادەی کەسایەتی(نصرالدولة) زانیاری لێوەرگیراوە. The Encyclopaedia Of Islam, V.Viii, Pp.1017. (تاریخ ابن خلدون، ١٩٩٨، الطبعة الثانیة، ج٤، ٤١٥). (النجوم الزاهرة في ملوك المصر والقاهرة، ج٥، ٦٩٠).

دووەم/ سەرچاوەی گەڕیدە و وڵاتناسان

کتێبی ئینساکلۆپیدیای ئیسلام وەکو ئاماژەمان یکردبوو بۆیەکەم جار لە چاپخانەی بریل لە لیدن چاپکراوە . وە زۆربەی کتێبی گەڕیدەو وڵاتناسانی سەردەمی ئیسلام لە بریل چاپکراون، لەوانەیە هەر لەبەر ئەمەش بێت، ئەم کتێبانە لە ئینسکلۆپیدیای ئیسلام زۆر لەلایەن ڕۆژهەڵاتناسانەوە بەکار هاتوون چونکە لەبەردەست بوون، جگە لەمتمانە بوون بە نوسینەکانیان. ئەگەر لە سەدەی سێیەمی کۆچی تاکو شەشەمی کۆچی واتە نۆیەم تاکو دوانزەی زاینی پۆلێن بکەین، بۆ بابەتی کوردی زۆرترین سودیان لێ وەرگیراوە بەتایبەتی هەڵکەوتەی جوگرافی وەسفە مێژوویەکان لە ڕووی ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسیەوە زانیاریان لێ وەرگیراوە.

١-البلاذری(مردووە ٢٧٩ك-٨٩٢ز) کتێبی(فتوح البلدان) یەکێکە لەو بەرهەمە گرنگانەی بۆ فتوحات و باس وخواسی خەراج ناوچە جیاجیاکان سودی لێوەرگیراوە، هەر بۆیە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلامیش بۆ باسی ناوچەی کورد و کوردنشینەکان تیشکی خستۆتە سەر بەشێوەیەکی دروست ڕووداوەکانی گواستراوەتەوە. The Encyclopaedia Of Islam, V.I, PP.1041, V.Ii, PP.299, V.X, PP.41.؛ (البلاذری، ١٩٧٨، ٢٠٦، ٣٠٤، ٣٢٦).

٢- کۆکراوەکەی(المسالک والممالک)ی ابن خرداذبە(مردووە ٢٨٩ك- ٨٩٧ز) ڕێژەیەکی باش بۆ زانیاریە کوردیەکان ئینسایکلۆپیدیای ئیسلامی پڕ کردۆتەوە. The Encyclopaedia Of Islam, V.II, PP.1140,V.X, PP. 41؛ (ابن خرداذبە، ١٩٨٨، ٨٦، ١٠٦).

٣- الاصطخری(مردووە٣٤٦ك- ٩٥٧ز) کتێبەکەی(المسالك والممالك) یەکێکە لەو سەرچاوانەی بەشێوەیەکی ورد ناوچەکوردییەکان و جوگرافیاکەیان دەخاتە ڕوو بۆیە لە زۆربەی لێکۆڵینەوەکانی سەردەمی ئیسلام بەدی دەکرێت، ئینسایکلۆپیدیاش وەکوو ژێدەرێک بۆ باسی جوگرافیای ناوچە کوردییەکان پشتی پێ بەستووە وەبەووردی لاپەڕ و سەرچاوە زانیاری لێ وەرگیراوە. The Encyclopaedia Of Islam, V.V,PP. 457- 456.؛ الاصطخری، ، ١٩٦١، ٨٧).

٤- ابن حوقل (مردووە ٣٦٧ك- ٩٧٧ز) کتێبی(صورة الارض) لە زۆر مادەی ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام دەبینرێت، تایبەت بە بابەتی مێژووی کورد. لەبەراوردکردنیشدا ئەوانەی کە لاپەڕەیان دیارە بەشێوەیەکی دروست زانیاریەکان بەکار هاتوون. بەڵام ئەوانەی تەنیا ناوی نوسەر هێنراون ئەوا دەقی کتێبەکەی بەگشتی واتا بەکراوەی داناوە، جگە لەمە دەتوانین بڵێین لە ریزبەندی پێشەوەی کتێبە وڵاتناسەکان لە ناوەڕۆکی ئینسایکلۆپیدیا دێت. The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 998, V.VI, PP. 539؛ (ابن حوقل، 1979، 287، 202.)

٥- المقدسی(مردووە٣٨١ك-٩٩١ز)بەرهەمە بەپێزەکەی(أحسن التقاسم في المعرفة الأقاليم) جێگای زۆری لە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام گرتووە، زانیاری ناوچە کوردییەکان بەتایبەتی هەڵکەوتەی جوگرافی و لایەنی ئابوری سودی لێ وەرگیراوە، لەگەڵ دروستی بەکارهێنانی. The Encyclopaedia Of Islam, V.I, PP.1041.؛ (المقدسی، ٢٠٠٣، ٢٨٢) .

٦- المسعودی(مردووە٣٤٦ك- ٩٥٦ز) لەسەرچاوە گەشتیاریەکەی و مێژوویەکەی(مروج الذهب والمعادن الجوهر) لە ئینسایکلۆپیدیا ناوی هاتووە بەرێژەی زیاتر لە چوارجار بۆ ناوچە کوردییەکان بەکارهاتووە. The Encyclopaedia Of Islam, V.I, PP. 1041.؛ (المسعودی، ، دت، ج٢، ١٣١) .

٧-یاقوت الحموی(مردووە٦٢٦ك- ١٢٢٩ز)کۆکراوە و ئینسایکلۆپیدیاکەی یاقوت لەریزەندی یەکەمی کتێبی گەشتیاریەکان وڵاتناسان دێت، لەبەکارهێنانی بۆ ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام، لەهەندێ باسدا بەوردی تیشکی خراوەتە سەر ئەگەرچی زانیاریەکان بەکراوەی دانراون ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە خودی ئینسایکلۆپیدیا کشتية لة نوسين نەك دەق لة نيو کەوانە

یاقوت، ٢٠٠٧، ج٢، ٣٨٠؛ ج3، 290، ج2، 138 The Encyclopaedia Of Islam, VI, PP. 513-512؛V.IX, PP.18,V.III, PP. 960 .

8-کتێبی حدود العالم (مؤلف مجهول مردووە ٣٦١ك-٩٧٧ز)ئەو گەشتنامە بەش زانیاریەکانی لەئینسایکلۆپیدیا لە جێگای خۆی دەبینرێ بۆ ناوچە کوردییەکان زیاتر لە پێنج جار خاڵی لەسەر دانراوە. The Encyclopaedia Of Islam V.II,PP.523, ؛ (مؤلف مجهول، ١٩٩٠، ١١٧) . هەندێ کتێبی گەشتیاری وڵاتناسان بەشێوەیەک بەکارهاتوون تەنها جارێک یان دووجار ئاماژەی بۆکراوە:- الأدريسی(مردووە ٥٦٠ك- ١١٦٥ز) لەکتێبی نزهة المشتاق في ذكر المصار والاقطار والبلدان، The Encyclopaedia Of Islam, V.I, PP. 780.؛ (الأدريسی، 2010، ج1، 406-407). وە کتێبی خەراجی (قدامه بن جعفر) (مردووە لە ٣٣٧ك- ٩٤٢ز) The Encyclopaedia Of Islam, V.I, PP. 679.؛ (جعفر، ١٩٨١، ١٧٦). هەروەها گەڕیدە (مسعربن مهلهل)(مردووە لە ٣٨٤ك-٩٩٤ز) کتێبی (الرسالة الثانيه) دەبینرێت. The Encyclopaedia Of Islam, V.X, PP. 218.؛ (مهلهل، ١٩٦٠، ١٠). لەگەڵ گەشتەکەی ابن جبیر(مردووە لە ٦١٤ك – ١٢١٧ز) . The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 503.؛ (ابن جبير) ، (١٩٥٩، ٢٢٩-٢٣٢). (ابن بطوطه) (مردووە ٧٧٩ك- ١٣٧٧ز) جێگای خۆی لە ئینسایکلۆپیدیا دەگرێت. The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 960.؛ (ابن بطوطه،٢٠٠٧، ٧١) .

ناصر خسرۆ (مردووە لە ٩٨١ك- ١٠٨٨ز) سەفەرنامەکەی بەرهەمێکی دیکەی زانیارییە بۆ ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام . The Encyclopaedia Of Islam, V.Vi, PP. 626.؛ (ناسر خسرۆ ١٩٤٥، ٦). هەروەها کتێبەکەی (الهوری) (مردووە لە ٦١١ك- ١٢١٤ز) بۆ زانیاریەکانی جەزیرەی ئیبن عومەر سودی لێ وەرگیراوە. The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 960.؛ (الاشارات الى معرفه الزيارت، ١٩٥٣، ٥٧). وە زانیاریەکانی کتێبی(البلدان) (ابن فقيه الهمذاني) (مردووە لە ٣٥٦ك مـ- ٩٧٥ز) بەرچاو دەکەوێت. The Encyclopaedia Of Islam, V.X, PP. 416. ؛ (البلدان، ١٩٩٦، ٥٨٢). (ابن فضل الله العمری)(مردووە لە ٧٤٩ك- ١٣٤٨ز) بەهەمان شێوە لە ئینسایکلۆپیدیا سەرچاوەی زانیاریە.. The Encyclopaedia Of Islam, V. II, PP.1140 ؛ (المسالك البصار و الممالك الامصار، ج٣، ١٢٥) .

سێیەم/ سەرچاوەی ئینسایکلۆپیدیا بۆ مێژووی سەردەمی ئەیوبی:-

١-ڕووداو و بەسەرهاتەکانی سەردەمی ئەیوبی بەشێوەیەکی گشتی لە کتێبی ئینسایکلۆپیدیا دەبینرێت، لەچەندین مادە خراوەتە ڕوو، ئەگەر چی وردەکاری هەموو سەردەمەکە و کەسایەتییەکان بەدیار ناخات، بەڵام گشتاندنێک بۆ ئەو سەردەمەکان و کەسایەتییە دیارەکانی کراوە.

٢-سەرچاوەکانی ئینسایکلۆپیدیا بۆ دەوڵەتی ئەیوبی هاوسەردەمی ئەو دەوڵەتە بوون، لە گواستنەوەی زانیارییەکان واتە رەسەن و تایبەتن. بەڵام لە بەکارهێنانیان جارێک یاخود دووجار دووبارە بۆتەوە، ئەمەش بۆ سنوردارکردنی بابەتی مێژووی ئەیوبی.

٣-دەوڵەتی ئەیوبی لەلایەن رۆژهەڵاتناسەکانەوە زۆر سەرچاوەی لەسەرنوسراوە، کتێبی تایبەتیان داناوە، هەر بۆیە هەندێک جار ئەو بەرهەمە تایبەتیانەی رۆژهەڵاتناسان لە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام دەبینرێت.

٤-رۆژهەڵاتناسەکان زۆر بەوردی و شیکردنەوەی دەق وەرگرتن لەسەرچاوەکان سوودیان لێ وەرنەگرتووە بەڵکو لکاندنی بابەتی سەرچاوەکان بووە، لەگەڵ ئەوەشدا ناکرێتە ڕەخنە چونکە خودی نوسینی ئینسایکلۆپیدیا کۆکراوەی زانیارییە نەک شیکردنەوە.

هەندێ لەو سەرچاوە ڕەسەنانەی کە لە سەردەمی ئەیوبیدا ئاماژە پێکراوە

١- (ابن شداد) مردووە (632ك-1234ز) لەمادەی سەلاحەدین و ئەیوبی دەبینرێت، The Encyclopaedia Of Islam, V.VIII, PP. 910, VI, PP. 769.؛(النوادرالسلطانية والمحاسن اليوسفية، 2012، 122، 134).

٢-عماالدين الكاتب الاصفهاني(مردووە لە ٥٩٧ك) لەکتێبی(فتح القسى في فتح القدسى). The Encyclopaedia Of Islam, V.VIII, PP.910.؛ (الاصفهانى، ٢٠٠٣، ٥٤) .

٣-ابوشامە (مردووە لە ٦٦٥ك- ١٢٦٦ز) تیشك دەخاتە سەر دەوڵەتی ئەیوبی. The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 910.؛ (الروظتين في اخبار الدولتين النورية والصلاحيه، ٢٠٠٣،ج١، ٧٩٦).

٤-کتێبی(مفرج الكروب في تاريخ بني ايوب) ئیبن واصل (مردووە لە ٦٩٧ك- ١٢٩٨) دەبینرێت. The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 910.؛ (ئيبن واصل، ٢٠١١، ج٧،١).

٥-(تاريخ الباهر)ی (ابن الاثير) لە هەریەکە لەمادەی شیرکۆ، مادەی توارن شاه The Encyclopaedia Of Islam, V. Ix, PP. 486, V.X, PP. 673.؛ (ابن الاثير، القاهرة، ١٩٦٣، ٤١-٤٤، 163). وە ئیبن خەلەکانیش لەژیانامەی ناوداران باس لە ژیانی شیرکۆ و صەلاحەدین و چەندانی تر دەکات، لەئینسایکلۆپیدیای ئیسلامیش بەکار هاتووە..The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 910 ؛ (خلكان، ج٧، ٦٨١) .

٦-ابن قلانسی مردووە(5550ك- 1160ز) (ذيل تاريخ دمشق) لە چەند نمونەیەک دەبینرێت وەکو The Encyclopaedia Of Islam, V.Ix, PP. 486. ؛ (ابن قلانسى، دت، ٣٢٧).

چوارەم/ سەرچاوە فارسییەکان:-

ئینسایکلۆپیدیای ئیسلام زانیاریەکانی زۆری سەبارەت بە وڵاتی فارس لە کۆن و سەدەکانی ناوەڕاست و هەروەها نوێ تێدایە، بێگومان بە پشت بەستن بە سەرچاوەی فارسی لەم چوارچێوەشدا کورد وەکو نەتەوەیەک لە وڵاتی فارس لەسەدەکانی ناوەڕاست ژیاوە مێژووی تایبەت لە سەرچاوە فارسییەکان تۆمار کراوە. بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە:- (خدر، هەولێر:- وم٢٠١١) . لە ئینسایکلۆپیدیا ئاماژە بەچەند سەرچاوەیەک دەکرێت، لەمادە کوردییەکان کە گرنگترینیان دەخەینە ڕوو:-

1-حمدالله المستوفي (مردووە لە ٧٥٠ك- ١٣٤٩ز) هەردوو کتێبی (التاريخ گزيده) لە کوردەکانی وڵاتی فارس تیشکی خراوەتە سەر. The Encyclopaedia Of Islam, V.I, PP. 1098. ؛(تهران:١٣٨١، ١٥٦) . وەهەروەها کتێبی (نزهەالقلوب) بەکارهاتووە لەمادەی ئامێدی و دەینەوەر .The Encyclopaedia Of Islam,V.I, PP. 426,V.Ii, PP. 107؛ (القزوينى:١٣٦٢،ص١٠٥، 107).

2-کتێبی فارس نامەی (ابن بەلخی) (مردووە 319ك- 937ز) باس لەکوردەکانی فارس دەکات تیشک دەخاتە سەر میرنشینی شوانکارە بنەچەی کوردەکانی فارس و ڕۆمە کوردیەکان، ئینسایکلۆپیدیای ئیسلامی لێ وەرگرتووە. The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 1096. ؛ (ابن البلخی، 2001، 150). هەروەها کتێبی حاجی خليفە(مردووە لە ١٠٦٧ك- ١٦٥٦ز) کتێبە جوگرافییەکەی (جيهان نامە) وەکو دەست نوسێک بەرچاو دەکەوێت، ئینسایکلۆپیدیای ئیسلامیش پشتی پێ بەستووە. The Encyclopaedia Of Islam, V.VI, PP. 499.؛ (حاجى خليفة، عدد ورقة341). هەروەها ژێدەری شهر پارگمنام (احمەد کیسروی) ئیسلامیش بە سەرچاوەی زانیاری خۆیداناوە The Encyclopaedia Of Islam, V.Viii, PP. 469 ؛ (کیسروی1335 ، 56).

پێنجەم/ کتێبی سەربردەی ناوداران

ژیان ورۆلی سەدان کەسایەتی لە ئینسایکلۆپیدیای ئیسلامدا بەرچاو دەکەوێت، باس لە پێگەیشتنی و کەسایەتی و ڕەوشە سیاسیەکانیان بەتایبەت دەکات، هەر بۆیە رۆژهەڵاتناسان گەڕاونەتەوە سەر بەرهەمە مێژووییەکانی سەربوردەی ناوداران، لە گرنگترین ئەو بەرهەمانە بۆ کەسایەتیە کوردەکان ئەمانەن سودیان لێ بینراوە:-

١- ابن خلكان(مردووه681ك- 1282ز) زانیاری كتێبەكەی بەشێوەی ڕاست و دروست لە ئینسایكلۆپیدیا بۆ باسی كەسایەتییە كوردەكان سوودی لێ وەرگیراوە.،The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 927 ؛ (وفیات الاعیان في انباء الزمان، دت، ج٣, ٢٤٣).

٢- ابن عماد الحنبلی(مردووە لە1089ك- 1679ز) كتێبی (شذرات الذهب) بۆ باسی كوردەكان بەكارهێنراوە، The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 927.؛ (الحنبلی، دت، ج٦، ٥) .

٣- الصفدی مردووه (764ك- 1363ز) بۆ تیشك خستنە سەر ژیانی كەسایەتی كورد(ئیبن سەلاح شارەزووری) سودی لێوەرگیراوە.،The Encyclopaedia Of Islam, V.III, PP. 1927 ؛ (الوافی الوفیات، ٢٠٠٠، ج٤ ، ١٣٥). وة زۆر سةرضاوةی نوی مێژووی نوێ ذیدةر دةبینریت رؤذئاوایةكان نوسیویانة، چونكە ڕۆژئاوایەكان ڕاستەوخۆ بەشداریان لە مێژووی ناوضةی كورد كردووە.

ئەنجام

١-كتێبی ئینسایكلۆپیدیا لەماوەی چەندین سال بەردەوام كاری لەسەر كراوە، جا دووبارە چاپكردنی بیت یان گۆرانكاری لە ناوەرۆكی مادەكان بیت، هەندك جار نوسەرە رۆژهەلاتناسەكانیش كۆرانكاری تیدا كراوە لەكاتی دووبارە چاپكردنەوەی یاخود هەندی مادەی لابردراوە یان زیادكراوە.

٢-لەم تویژینەوەمان بەشیك لە مادەكانی ئەم كتیبەمان خستۆتە روو كە نوسەر رۆژهەلاتناسەكان كەم تەرخەم بووینە لە گەیاندنی زانیاری یان بەكارهینانی ریبازی لیكولینەوەی كشتی تەنانەت چەندین ریبازی نوسین دەبینریت بەمەش یەكخستن نوسین بەدیار ناكەویت.

٣-زۆرترین زانیاری سەرچاوەی میژوی لەسەردەمی ئیسلام دەبینریت لە ئینسایكلویدیا بە كۆلە گەی زانیاریەكانی كتبەكە دادةنریت ئەكەرجی ژیدەریی رۆژئاوایەكانیش بەكار هینراون بەلام یەك لە دە بەشی سەرچاوە بەدیار دەكەویت

 ٤-لەم تویژینەوەیە بۆمان روون دەبیتەوە كتێبی ئینسایكلۆپیدیا ئیسلام دةتوانریت پشتی پیبەستری بۆ میژووی نەتەوەكانی ئیسلام و رۆژهەلات،بەلام دوای بەراوردكاری لەگەل سەرچاوەی بەردەست .

لیستی سەرچاوەکان

1- ابن الاثير:التاريخ الباهر فى الدوله الا تابكيه ،دار الكتب الحديثة،(القاهره :1963م)-الكامل فى التاريخ،دارالكتاب العربى، (بيروت:2006)
2- ابن الجوزى: :المنتظم فى تاريخ الملوك والامم، دار الكتب العليمه، (بيروت: 1992م).
3- ابن العبرى3تاريخ مختصر الدول، دار الكتب العلميه، (بيروت:1997م).
4- ابن العماد الحنبلى : شذرات الذهب فى اخبار من الذهب، ،(بيروت: د/ت).
5- ابن الفقيه الهمذانى: البلدان، ، (بيروت:1996م).
6- ابن بطوطة: -تحفه النظار فى غرائب الامصاروعجائب الاسفار ، دار صادر، (بيروت:2007 م).
7- ابن تغرى بردى:0النجوم الزاهره فى ملوك مصر و القاهره ، دار الكتب العليمه، (بيروت:1992م).
8- ابن جبير:1رحله ابن جبير المعروف باسم (تذكره باخبار عن اتفاقات الاسفار)، دار صادر ، (بيروت:1959م).
9- ابن حوقل: - صوره الارض، دار المكتبه الحياه،(بيروت:1979م).
10- ابن خرداذبه: المسالك والممالك، دار الاحياء التراث العربى،(بيروت:1988م).
11- ابن خلدون: تاريخ ابن خلدون المسمى ب(ديوان المبتدا والخبرفى تاريخ العرب والعجم والبربر)دار الفكر، (بيروت،2000م) .
12- ابن خلكان: وفيات الاعيان وانباء أبناء الزمان، دار صادر، (بيروت :د/ت).
13- ابن رسته:- الاعلاق النفيسه، مكتبه المثنى،بغداد، (ليدن:1891م).
14- ابن شداد: -الاعلاق الخطيره فى ژكر امراء الشام والجزيره، (قسم الجزيره)، (دمشق: 1978م).
15- ابو الفداء: - تقويم البلدان، (باريس:1840م).
16- ابوشامه: 0- الروضتين فى اخبار الدولتين النوريه والصلاحيه، ، دار الكتب العلميه، (بيروت :2002م).
17- الادريسى: نزهه المشتاق فى ذكر الامصار والاقطار والبلدان،(دت.دم).
18- اسماء: بن زلاط وبن مدين: ظاهره الاستشراقيه فى عالم العربى الاسلامى : (تلمسان 2012:))
19- الاصطخرى : _ المسالك والممالك ، دار العلم(القاهره 1960).
20- الاصفهانى :لفتح القسى فى الفتح القدسى، دار الكتب العلميه،(بيروت :2003م).
21- البدوى:عبدالرحمن: الموسوعه المستشرقين:دار الملاين :(بيروت.1993).
22- البكرى: معجم ما استعجم من اسماء البلاد والمواضع، دار الكتب العلميه،(بيروت:1998م) .
23- البلاذرى:- فتوح البلدان، دار الكتب العليمه،(بيروت:1978م).
24- -بلير.جون سى: مصادر الاسلام ترجمه :مالك تلمسانى.دم 2006.
25- الجزائيرى: احمد يلهى : التعاقبات على ما اورده المستشرق شاخت فى الترجمه امام مالك(٢٠١٢،دم).
26- الجندى: انور . سموم الاستشراق فى العلوم الاسلاميه. دار الجيل بيروت. 1985.
27- حمدالله المستوفى القزوينى: تاريخ كزيده، ،(تهران:1381ه.ش).- نزهه القلوب، ارمغان،(تهران:1362ه.ش).
28- حمدان :نذير : الرسول صلى الله عليه وسلم فى كتابات المستشرقين.(دت.دم)
29- حمدان: نذير: المستشرقون سياسيون جاميعون: مملكه العربيه السعوديه : (الرياض)1998 .
30- حميد: ناصر بن حميد: القران الكريم فى دائره المعارف الاسلاميه .(دت.دم).
31- الروذراورى: ذيل كتاب تجارب الامم، (القاهره:1916 م) .
32- الزركلى :قاموس الاعلام والتراجم.(بيروت)1998.
33- الزقزوق:محمود حمدى: الاستشراق والخلفيه الفكريه للصراع الحارى :دار المعارف (القاهره١٩٨٩)
34- سمايلوفيشت: احمد : فلسفه الاستشراق واپرها فى الادب العربى المعاصر: دار الفكر العربى، (القاهره 1998).
35- صالح:امانى بنت جعفر: الدولى العثمانيه من خلال كتابات المستشرقين فى دائره المعارف الاسلاميه: ا :الرياض2010.
36- الصفدى: الوافى بالوفيات، دار الاحياء التراث العربى،(بيروت:2002م).
37- الطبري: تاريخ الرسل والملوك، دار العلم، (بيروت:2008)
38- عايد: دائره المعارف الاسلاميه اصل من اصول المعجمى : مجله المعجميه تونس:عدد5-6-1990.
39- العقيقى: نجيب: المستشرقون : دار المعارف: (القاهره،دت).
40- عمر بن المساعد: المستشرقين حول العقوبات فى الدائره المعارف الاسلاميه:. الرياض
41- العمرى:المسالك الابصار فى الممالك الامصار ، مجمع العلمى العراقى تحت رقم (290/300ج).
42- الفارقى: تاريخ الفارقى، مطبعة الاميرية (القاهره:1959م).
43- عبد الجبار:برنادلويس: مجله جامعه كربلاء .عدد1.مجلد11. 2013.
44- القاسم: خالد بن عبدالله : دائره المعارف الاسلاميه . دار الصميعى . (الرياض 2010)
45- قدامه بن جعفر: الخراج وصناعه الكتابه، دار الرشيد للنشر،(بغداد:1981م).
46- لهروى: - الاشارات الى معرفه الزيارات، گومين،(ديمشق: 1953م).

47- لویس.سعید: برناد. ادوارد: الاسلام الاصولی : ترجمه فیصل عبد الجبار. دار الجیل بیروت 1994.

48- لویس::برناد:العرب والتاریخ: ترجمه امین فارس و محمود یوسف . دار العلم للملاین بیروت 1994.

49- مسعر بن مهلهل:0- الرساله الثانیة ، دار النشر الاداب الشرقیه،(موسکو:1960م).

50- المسعودی: - مروج الذهب ومعادن الجوهر ، ، دار الاحیاء التراث العربی، (بیروت:د/ت).

51- مسکویه: تجارب الامم وتعاقب الامم ، مطبعه شرکه التمدن الصناعیه بمصر ،(القاهره:1915م).

52- المقدسی: - احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم ،دار الکتب العلمیه،(بیروت:2003م).

53- المقریزی: - کتاب المواعظ والاعتبار بذکر الخطار والاثاردار الکتب العلمیه، (بیروت: 1998م).

54- ملیباری:محمد عبدالله: المستشرقون والدراسات الاسلامیه . دار الرفاعی . (بیروت 1990).

55- منجم باشی: - جامع الدول،باب الشدادیه،تحقیق:مینورسکی، (کمبرج:1958م).

56- مهدی:محمد حسین.الاسلام فی المواجهه الغزو الفکری. دار المجدلاوی .(عمان الاردن.2012).

57- موجز الدائره المعارف الاسلامیه:مرکز الشارقه للابداع الفکری:١٩٩٨.

58- الموسوعه العربیه العالمیه :عدد24: الریاض:1999.

59- مؤلف مجهول: حدود العالم من المشرق الی المغرب، ،دار الثقافه للنشر،(القاهره:199م).

60- ناصر خسرو: - سفرنامه، مطبوعات معهد اللغات الشرقیه،(القاهره:1945م).

61- النجار: مجله الفکر العربی، عدد٣١،(بیروت١٩٨٣)

62- الندوی:ابوالحسن علی الحسین: الاسلامیات بین الکتابات المستشرقین والباحپین والمسلمون : (بیروت 1986)

63- نودلکه: تیودور. تاریخ القران .تعدیل فریدریش شفالی. دار نشر جورج المنر: (نیویورك 2000.)

64- یاقوت الحموی: معجم البلدان: دار الکتب العلمیه : (بیروت : 2007)

65- الیعقوبی:- البلدان، ، دار الکتب العلمیه، (بیروت:2002م).

66- THE NCYCLOPEDEA OF ISLAM :LEDN>BRIL

67- GORDON NEWBY:ACONCISE ENCYCLOPEDEA OF ISLAM: 2003 NEWBY>

JUAN CAPO: ENCYCLOPEDEA OF ISLAM: NEWYORK

الكورد فی الدائرة المعارف الاسلامية(المنهج و المصادر المعلومات) ١٣٢-٦٥٦ه (750-1258)م

حكيم احمد مام بكر
قسم التاريخ_كليه الاداب_ جامعه صلاح الدين-اربيل
hakeem.mambakr@su.edu.krd

تارا محمد خضر
قسم التاريخ_كليه الاداب_ جامعه صلاح الدين-اربيل
tara.khdir@su.edu.krd

الملخص

ان التطور التي طرأت على أساليب البحث التاريخي و مناهجه منذ القرن التاسع عشر كان بمثابة نقلة نوعية من حيث الشكل و المضمون فزادت من قيمة الابحاث التاريخية من جهة، وأصبح التاريخ علما من العلوم الانسانية يوازى العلوم الاخرى من جهة اخرى ، تنتهج المعايير و الاساليب العلمية امتثالا لمنهج البحث التاريخي العلمي التي يضع المؤرخين و كتاباتهم موضع ثقة أكثر، فعجلة تاريخ الامم و الشعوب يقتضي اعادة كتابتها من أجل تنقيح وتهذيب ما دون سابقا وما اختلط به من افكار عديمة و خرافات كثيرة، وقد سبق هذا الجانب ظاهرة أخرى تتمثل في ظهور علم الاستشراق او الدراسات الغربية حول الشرق أمما و دولا مختلفة و ثقافات متنوعة، ورغم الجدل و الاختلاف حول فهم الاستشراق و الاهداف التي دفعت بالمستشرقين لاهتمامهم بتاريخ الشعوب الشرقية والاسلامية و تدوينهم لماضيهم و حاضرهم, دليل على مكانة و اهمية الحضارات الشرقية و جهدا باتجاه فهم اكثر عمقا للشرق و العالم الاسلامي، كما صاغت و جمعت الكثير من تللك الجهود الزاخرة من قبل المستشرقين في اطار الموسوعات التي نشرت و طبعت باصدارات مختلفة، ومنها (موسوعة دائرة المعارف الاسلامية) الثري بالعلومات و الشواهد ويتضمن جوانب مختلفة من تاريخ الامم و الشعوب الشرقية و الاسلامية و تساهم فی اثراء معرفتنا حول التاريخ الاسلامي، لان الموسوعة اساسا قد استندت على التدوينات التاريخية و المصادر الرصينة و الاصلية التي وجدت في مدن و بلدان الشرق الاسلامي بعدما ظهر لدي المسلمين و في العصور الاسلامية المختلفة اتجاه نحو تطوير كتابة التاريخ و تدوينه.

كلمات دالة: الاستشراق، الانسايكلوبديا، المنهج ، المصادر، الهدف، الغرب.

The Kurds in The Encyclopedia of Islam (Method and Information Sources (132-656) (750-1258)

Hakeem Ahmed Mambakr
History Department, College of Arts, Salahaddin Universty-Erbil
Hakeem.mambakr@su.edu.krd

Tara Mohammed Khdir
History Department, College of Arts, Salahaddin Universty-Erbil
tara.khdir@suedu.krd

Abstract

. As it is known since the 19th century, the history and historian of the more developed scientific path in the frame of only the past and collecting and collecting information has been evaluated for Criticizing and analyzing the data with the method of scientific research and decreasing the information gained the value of its science in other sciences. In addition, orientalism and eastern works and products, as another phenomenon, proved the importance of eastern history and eastern civilizations by historical researchers and scientific and literary centers, but easternism is beyond that argument. open and can be done about the refineries and incentives in the activities of foreign and western orientalists that are evaluated and appreciated from the different poles but gradually the eastern field was getting wider and richer , part of the khurmani The information collected and recorded by the Orientalists themselves was printed and published within the framework of encyclopedias, including the (Islamic Encyclopedia), which provides us with a source of rich information about the history and civilization of the people. Islamic and Eastern, which is involved in the dissemination of more information and knowledge about eastern history in general and the Islamic era in particular, is certainly part of what it is like in the Islamic era because of the development of historical writing and protection. The information was available as original materials, sources, and detailed and accurate information records to benefit Western writers and researchers and make them the basis and raw materials available for writing and preparing The Enslopedia of Islam .

Keywords: Encyclopedia, Source.West. Targt. Method.Orientalism.